

РОЗДІЛ 3

Бібліотека в період реформування вищої освіти (1920–1933)

Глава 1.

Головна бібліотека вищої школи м. Одеси (1920–1923)

У 1919 р., у період «другого» встановлення радянської влади в Одесі, згідно з постановою Ради комісарів вищих навчальних закладів м. Одеси, всі вищі навчальні заклади міста почали об'єднуватися в один загальний поліфакультетний університет. Бібліотеці Новоросійського університету судилося стати складовою бібліотеки всіх вищих шкіл м. Одеси. Реформа передбачала повну реорганізацію бібліотеки. Але чергова зміна влади у серпні 1919 р. перервала процес злиття ВНЗ у місті.

Після остаточного встановлення радянської влади у 1920 р. почалось поступове відновлення перетворень РКВНЗ. Цього разу всі ВНЗ м. Одеси без виключення (Університет, Політехнікум, Вищі жіночі курси, Вищі медичні жіночі курси, Сільськогосподарський інститут, Міжнародний інститут, Вище художнє училище та Консерваторія) перейшли у відання нової влади. 24 лютого 1920 р. була розроблена тимчасова інструкція губернським відділам народної освіти, в якій йшлося про введення низки змін в організацію діяльності вищої школи. Нею передбачалося утворення в Україні інститутів народної освіти¹. З цією метою в Одесі протягом 1920–1921 рр. зусилля керівництва були спрямовані на відновлення роботи Українського вчительського інституту, на ліквідацію Новоросійського університету, а ще на вирішення долі недержавних навчальних закладів (Вищих жіночих курсів, Міжнародного інституту, Фребелевського інституту та деяких ін.). Учительський (педагогічний) інститут вперше запрацював у липні 1919 р. 1 квітня 1920 р. він був повторно відкритий і проіснував чотири місяці, по суті так і не приступивши до роботи.

Ліквідація університету в Одесі почалася у квітні 1920 р., у результаті якої Новоросійський університет перестав існувати, розпавшись на кілька самостійних навчальних закладів. Старі університети, на думку керівництва, були відірвані від життя, давали своїм вихованцям ґрунтовні теоретичні знання, але не забезпечували володіння конкретними професійними навичками.

Найбільшій критиці при цьому піддавалася система підготовки фахівців на фізико-математичних та історико-філологічних факультетах університетів. Було запропоновано зовсім ліквідувати університети і замість них організувати інститути з терміном навчання 4–5 років як синтез спеціальної та загальної освіти. Так, в Новоросійському університеті його медичний факультет розділили на два вищих медичних навчальних заклади: Медичну академію та Клінічний інститут (у ньому практикувалися студенти, які закінчили академію, а також працювали курси удосконалення лікарів). На базі інших факультетів університету утворилися вищі навчальні заклади, до яких увійшли відповідні кафедри Одеських вищих жіночих курсів. Математичні, фізичні та хімічні кафедри університету склали Фізико-математичний інститут (Фізматін). У травні були закриті історичний та юридичний факультети, на базі яких виникли Гуманітарно-суспільний та Археологічний інститути² тощо.

У серпні 1922 р. фінансове становище вищих навчальних закладів Одеси продовжувало залишатися важким. Кращі викладачі все більше тяжіли до інших установ і до від'їзду в інші міста, головним чином у Росію, де університети не піддалися такій реорганізації. Тому проводилась інтенсивна робота з перегляду мережі навчальних закладів, розробці навчальних планів і вироблення умов приймальних іспитів у ВНЗ і технікумах. До початку нового навчального року в Одесі об'єднали Медичну академію та Клінічний інститут. Профільні факультети Інституту прикладної хімії та Політехнічного інституту об'єднали в один виш – Технікум прикладної хімії. Профільні факультети Політехнічного інституту, Сільськогосподарського інституту і Гуманітарно-суспільного інституту злили в один Інститут народного господарства (ІнарГосп). Фізматін і чотири факультети Гуманітарно-суспільного інституту, а також Археологічний інститут об'єднали в Одеський інститут народної освіти (ОІНО).

Швидке збільшення вищих навчальних закладів, отже, і бібліотек вишів, ріст книжкових фондів, нові умови їх існування, зміна складу читачів, вимагали осмислення подальших напрямків діяльності, вироблення нових підходів до організації бібліотечних процесів, інакшої організації бібліотечної справи у ВНЗ. З початку розглянутого періоду поступово вирішувалися і змінювалися світоглядні ідеї бібліотечної практики – проблеми малодоступності та замкнутості бібліотек вищих навчальних закладів. Новостворені бібліотеки вишів докорінно відрізнялися одна від одної за складом фондів, ступенем їх наповнення, що ускладнювало виконання завдання забезпечення навчального процесу. Дані обставини сприяли появі нового виду бібліотек – міжвишівських бібліотек. Ці бібліотеки володіли основними фондами та обслуговували студентів і викладачів новостворених ВНЗ усією необхідною літературою. Колишня університетська бібліотека, у результаті її повної реорганізації, стала ядром бібліотечної мережі вищої школи міста, а основна частина фондів на Преображенській вулиці стала Головною бібліотекою вищої школи м. Одеси. У період з 1917 по 1922 рр., після інкорпорування цілого ряду фондів, у ній нарахувалося біля 500 тис. томів. Потрібно відзначити ряд нових книжкових колекцій, котрі були в цей час передані бібліотеці: зібрання книг професорів

О. І. Маркевича, І. А. Линниченка і цінне зібрання книг з руської історії професора М. К. Шильдера.

Головним завданням бібліотеки став порятунок книг, що гинули в умовах громадянської війни. У неї влилися книги з ліквідованих радянською владою навчальних закладів: Вищих жіночих курсів, Вищих жіночих медичних курсів, Інституту шляхетних дівчат, Кадетського корпусу, Юнкерського училища, Єпархіальної духовної семінарії; а також книги Англійського клубу і деяких приватних бібліотек, покинутих власниками, які тікали від революції. На підтвердження можна взяти збережену записку від 22 лютого 1921 р. від завідуючого Бібліотечною мережею вищої школи до Господарського підвідділу Одесгубпрофосвіти із проханням *«вытребовать от транспортного отдела одноконной платформы для перевозки книг из библиотеки бывших Высших женских курсов (Торговая, 17) в помещение Главной библиотеки высшей школы (ул. Троцкого, 24)»*³. Або ж постанову президії Медичної академії, підписану ректором Д. К. Заболотним, від 9 березня 1921 р. на ім'я завідувача фундаментальної бібліотеки вищої школи м. Одеси про передачу їй *«библиотеки бывших Высших медицинских курсов на основании акта о передаче здания курсов Губздраву»*⁴. І цим же числом написану записку: *«Администрация Библиотечной сети высшей школы г. Одессы просит дать пару лошадей на 11-е марта с. г. к 10 часам утра в распоряжение хранителя Главной библиотеки высшей школы для перевозки книг из помещения б. Женских медицинских курсов в Главную библиотеку (ул. Троцкого, 24)»*⁵. Цікавий також лист від 22 лютого 1921 р. завідуючому Губнаросу про те, що завідуючим бібліотечною радою бібліотечної мережі м. Одеси т. В. Н. Павловським були виявлені у підвальному приміщенні бібліотеки колишнього університету 23 ящика книг із штампом Кадетського корпусу⁶. Надалі ці книги були розподілені між вищими навчальними закладами, більша частина яких була передана Політехнічному інституту⁷. Зі студентського відділу бібліотеки, дублетного фонду бібліотеки колишнього Новоросійського університету і новоприбулих книг були сформовані студентські бібліотеки тих вишів, які з'явилися на уламках вищої школи дореволюційної Одеси. Формуючи бібліотечну мережу вищої школи міста, Головна бібліотека часто передавала новоствореним ВНЗ не тільки книги і довідковий матеріал та, навіть, меблі: *«Настоящим Библиотечный под./отдел Научно-организационного отдела предлагает Вам выдать для карточного каталога основной библиотеки Физмата имеющиеся в Главной библиотеке шкафы с ящиками»*⁸.

У важких умовах Громадянської війни бібліотечна адміністрація колишньої університетської бібліотеки намагалася зберегти кадровий склад і вберегти співробітників, вимагаючи порушити клопотання про звільнення їх від мобілізації.

Головна бібліотека вищої школи м. Одеси займалась не тільки обслуговуванням співробітників новостворених вишів та з успіхом керувала процесом формування бази для їх навчальної роботи, але також продовжувала добре виконувати інші процеси своєї професійної діяльності, а саме, бібліо-

графічної: *«среди работников Главной библиотеки Высшей Школы имеются лица, занимающиеся библиографией. В виду возникшей мысли подвести итоги деятельности Губиздата по периодам 1919, 1920 и 1921 гг., предполагается составить научно-библиографическое описание всех изданий Одесского Губиздата. Доклады о результатах этой работы можно будет опубликовать в Одесском библиографическом обществе. Для приведения этой мысли в исполнение прошу предоставить на определенное время в распоряжение Главной библиотеки Высшей Школы полностью все издания Губиздата, с сообщением дополнительных сведений о количестве экземпляров, номинальной цене, точности отметок года издания... Кроме того, прошу Вашего содействия в нижеследующем, очень важном для работников книжной культуры деле: в один из выходных дней устроить доклады с выставкой самих изданий. О Вашем согласии прошу поставить меня в известность. Зав. Библиотечной сетью В. Ш.»⁹.*

На початку 1920 р. ВНЗ почали підпорядковуватися Одеському Губнаросу¹⁰, до складу якого входили три комітети: професійної освіти (Губпрофос), політичної просвіти (Губполітпрос) і соціального виховання (Губсоцвих). Першому підпорядковувалися ВНЗ і наукові установи, робітфаки, технікуми, професійні школи і курси. Мало того, колишня бібліотека університету у перший рік після його ліквідації підпорядковувалась спеціальному Підвідділу вищої школи – Відділу наукового обслуговування Губнаросу¹¹, бо вважалася установою, в якій проводяться наукові дослідження, і до квітня 1921 р. її куратором була Вчена рада Укрголовпрофосу¹². У квітні 1921 р., після чергової реорганізації Наркомпрос України (нарком – В. П. Затонський), замість скасованої Вченої ради, у рамках Укрголовпрофосу почав діяти Науковий комітет для організації та контролю діяльності науково-дослідних установ країни. Науковому комітету були підвідомчі дослідні кафедри, наукові товариства, обсерваторії, лабораторії, наукові музеї та т. п. науково-дослідні установи. В Одесі Науковий комітет через Бібліотечну комісію Губпрофосу став куратором діяльності Головної бібліотеки вищої школи м. Одеси. Бібліотечна комісія обиралася зі складу провідних професорів вищих навчальних закладів міста. Улітку 1921 р., наприклад, членами цієї комісії були професори: В. В. Воронін, Р. М. Волков, О. Я. Шпаков, Ан. В. Флоровский та ін.

Бібліотеку передавали з одного підпорядкування в інше, але це не відбивалося на її повсякденній роботі. Головна бібліотека вищої школи м. Одеси обслуговувала всі категорії службовців і студентів у вищій школі, продовжуючи при цьому створювати студентські бібліотеки у новостворених ВНЗ. 13 серпня 1921 р., за постановою колегії Губнаросу, влада Одеси, спростивши управління бібліотеками, передала Бібліотечний підвідділ Губпрофосу під керівництво Губполітпросу, де всі бібліотеки губернії, незалежно від цілей, фондів і призначень, були об'єднані в загальну бібліотечну мережу. При цьому, у бібліотечному підвідділі була організована особлива секція академічних бібліотек на чолі з В. Н. Павловським.

«Приказ № 112

по Одесскому губернскому комитету специального научного и профессионально-технического образования

1. Заведующим библиотекой остается по-прежнему т. Павловский

2. Положение о Главной библиотеке временно не утверждается

3. Во исполнение постановления Коллегии Губнаробраза Библиотечный подъотдел Отдела научного обслуживания передается со всем аппаратом в ведение Губполитпросвета. Передачу произвести немедленно»¹³.

2 грудня 1921 р. відповідно до плану відновлення і розвитку науково-дослідної роботи вийшла постанова Раднаркому УРСР «Про заснування науково-дослідних кафедр (НДК) у найголовніших центрах України»¹⁴. Завданням наукового комітету був розвиток наукової інфраструктури України шляхом створення НДК із різних наукових галузей, у тому числі з бібліотекознавства та бібліографії. Згодом, із деяких НДК утворилися науково-дослідні інститути. За постановою Комітету Губпрофосу від 21 грудня 1921 р. у нашому місті з'явилося Наукове бюро¹⁵, якому потрібно було діяти на підставі положення «Про Наукове бюро Одеського Губпрофосу»¹⁶. На затвердження до Харкова був направлений проект організації всіх одеських науково-дослідних кафедр, за яким серед 22 кафедр зустрічається і бібліотека¹⁷.

Об'єднання всіх бібліотек губернії у загальну бібліотечну мережу ніяк не влаштувало професуру міста і співробітників Головної бібліотеки вищої школи м. Одеси. Бібліотечна комісія, у складі професорів – представників різноманітних інститутів міста: Б. В. Варнеке, Є. В. Васьковського, Ф. М. Породка, С. Л. Рубінштейна, І. Ю. Тимченка, Д. К. Третьякова та ін., відчайдушно чинила опір даному стану справ і ознайомила Наукове бюро зі своїми міркуваннями про необхідні заходи щодо найбільш раціонального вирішення питання, справедливо вважаючи, що Головна бібліотека вищої школи повинна відноситися до науково-дослідних установ. До того ж в якийсь момент секція академічних бібліотек була ліквідована, і Бібліотека вищої школи «утратила последнюю особенность в порядке управления среди прочих библиотек. Между тем, на очередь была выдвинута мысль о передаче Одесской Публичной Б-ки в ведение Губпрофобра и выделении ее из общей биб. сети Губполитпросвета в виду исключительного места ее среди библиотек. Если в отношении Публичной б-ки этот план имеет известные основания, то тем более естественен и необходим он в отношении БВШ. Последняя только одной из сторон своей деятельности подходит к заведениям Губполитпросвета, поскольку является общедоступным книгохранилищем; но гораздо значительнее и важнее две другие задачи для Б-ки, – а именно обслуживание учебной и ученой работы Высшей Школы. Этими особыми заданиями Б-ка решительно выделяется из среды общей массы других б-к. Эта учебно-ученая задача БВШ естественно связывает б-ку с органами, ведающими работу ВШ вообще, почему прежде включение ее в число учреждений Губпрофобра было естественным и совершенно целесообразным. Схематически привлекательное объединение

*всех б-к губернии в ведение одного органа управления, по мнению комиссии, не должно затенять специальных заданий и потребностей отдельных б-к. Интересы науки и высшей школы в данном случае значительно и ценнее хотя бы и совершенной схемы, почему последняя может быть без вреда для дела принесена в жертву реальным потребностям высшего образования и науки. Основываясь на этих соображениях, биб. комиссия при ГБВШ находит вполне целесообразным и совершенно необходимым – перевести Главную б-ку в ведение Губпрофобра» [...]*¹⁸.

Кроки, які робилися з боку вчених міста, очевидно, відіграли свою роль у подальшій долі бібліотеки. Наукове бюро м. Одеси сприяло тому, щоб Головна бібліотека вищої школи м. Одеси повернулася у відомче підпорядкування Одеського Губпрофосу¹⁹.

Як видно з протоколу засідання Бібліотечної комісії при Головній бібліотеці вищої школи, що відбулося 28 січня 1922 р., і на якому були присутні О. Я. Шпаков, В. В. Воронін, Р. М. Волков, Ан. В. Флоровський, Ф. Г. Александров, Г. А. Секачев²⁰, Ю. Г. Оксман²¹, О. Л. Летнін²² і Ф. Є. Петрунь, на посаду директора одноголосно був обраний професор Ан. В. Флоровський, *«как лицо по своей подготовке и по своему библиотечному стажу наиболее подходящее для замещения данной должности»*²³. Вже 10 лютого 1922 р. на об'єднаному засіданні Губпрофосу і пленуму Наукового бюро вищої школи м. Одеси, на якому були присутні: Т. М. Внуков²⁴, Ч. Д. Кларк²⁵, В. Ф. Каган²⁶, І. Ю. Тимченко²⁷, А. М. Кангер²⁸, Е. Я. Немировський²⁹, Л. І. Мандельштам³⁰, Б. Н. Кандиба³¹, М. Д. Папалекси³², Д. К. Третьяков, М. М. Костямин³³, Д. А. Лоевецький³⁴, Г. К. Суслов³⁵, П. І. Петренко-Критченко³⁶, О. О. Браунер³⁷, Б. П. Бабкін³⁸, Є. П. Трифільєв³⁹, Б. В. Варнеке⁴⁰, І. Є. Корнман⁴¹, К. Є. Храчевич⁴², І. Р. Рапопорт⁴³, Й. І. Герлих⁴⁴, Розенбаум, Малашин, Малєєв, Аннов, М. М. Розенталь⁴⁵, О. Я. Шпаков⁴⁶, Є. С. Бурксер⁴⁷, Л. Б. Бертенсон⁴⁸, Д. А. Крижановський⁴⁹, директором Головної бібліотеки вищої школи був обраний колишній професор кафедри російської історії Новоросійського університету Антоній Васильович Флоровський (1884–1968). У Протоколі № 431 засідання записано:

«Слушали:

- 1. Вопрос об избрании директора Главной б-ки в. ш. в Одессе*
- 2. Вопрос об организации управления Библиотекой в. ш.*
- 3. Вопрос о создании Устава для б-ки*

Постановили:

- 1. Единогласно избрать на должность директора Гл. б-ки В. Ш. проф. А. В. Флоровского*
- 2. Признать, что: а) Б-ка высшей школы находится в ведении Губпрофобра в составе Научного бюро; б) При директоре б-ки имеется Библиотечный комитет, в составе 11 лиц: председателя (зав. Губпрофобра), двух заместителей председателя, шести человек согласно разделам НИКафедр и один представитель искусства + директор Публичной библиотеки. Президиум Библиотечного комитета, в свою очередь, состоит из председателя (зав. Губпрофо-*

бра), заместителя председателя, председателя научно-информационной секции Научного бюро + А. В. Флоровский.

3. Поручить вновь избранному Комитету составить Устав и дать на утверждение»⁵⁰.

А. В. Флоровський народився 14 грудня 1884 р. в Єлисаветграді у сім'ї священика В. Флоровського. З 1894 р. родина жила в Одесі, де батько обіймав високі пости у церковній ієрархії. Він був ректором Одеської духовної семінарії та кафедральним протоієреєм Спасо-Преображенського собору. Діти В. Флоровського були талановитими і освіченими. Із цієї сім'ї вийшли: доктор медицини В. В. Флоровський (1881–1924), педагог К. В. Флоровська (1882–1963) і видатний філософ-богослов Г. В. Флоровський (1893–1979). А. В. Флоровський закінчив класичну гімназію та історико-філологічний факультет Новоросійського університету. За працю «Крестьянский вопрос в законодательной комиссии 1767 г.» студент А. Флоровський був удостоєний золотої медалі. Після закінчення університету, з січня 1909 р., його залишили у вищі для підготовки до професорського звання на кафедрі російської історії, завідувачем якої був його науковий керівник І. А. Линниченко. Склавши іспити на ступінь магістра, з 31 жовтня 1911 р. молодий вчений обійняв посаду приват-доцента університету та з весняного семестру 1912 р. почав читати спецкурс і проводити семінари з російської історії. На той час він уже мав досвід викладання, так як із 1907 р. працював у Одеському комерційному училищі. З жовтня 1908 р. молодого вчителя обрали у члени-співробітники педагогічного відділу Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті. 30 квітня 1911 р. А. В. Флоровський балотувався у члени Одеського товариства історії та старожитностей, дійсним членом якого його було обрано 25 лютого 1914 р. Надалі він був бібліотекарем Товариства, завідувачем Археологічним музеєм і останнім секретарем Товариства історії і старожитностей.

А. В. Флоровський брав активну участь у роботі Одеського бібліографічного товариства при Новоросійському університеті. При беззмінному голові товариства І. А. Линниченко, він обирався на трирічний термін спершу помічником бібліотекаря, а потім – і самим бібліотекарем товариства. Він же залучив до участі у Бібліографічному товаристві рідну сестру Клавдію, братів Василя та Георгія. На зборах товариства А. В. Флоровський постійно інформував слухачів про нові книжкові новинки, багато з яких рецензував. Його повідомлення та рецензії друкувалися на сторінках «Известий Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете». Він видав добірку документів із журналу «Одеська старовина», писав рецензії на праці місцевих авторів (Старая Одесса. Исторические очерки и воспоминания) О. Дерibasа, «Библиографические материалы по истории Новороссии» Л. Дерibasа, «Летопись Одесской духовной семинарии (1838–1885)» протоієрея Іоанна Стрельбицького). У 1915 р. у десятому випуску «Записок Императорского Новороссийского университета» була надрукована магістерська дисертація «Состав Законодательной комиссии 1767–1774 гг.», представлена до захисту в Московському університеті 14 лютого 1916 р. Офіційни-

ми опонентами виступили видатні історики М. М. Богословський і Ю. В. Готьє⁵¹. Рада Новоросійського університету 27 жовтня 1916 р. обрала магістра А. В. Флоровського виконуючим обов'язки екстраординарного професора кафедри російської історії, який також паралельно викладав на Вищих жіночих курсах. Офіційне підтвердження Міністерством народної освіти відбулося 17 січня 1917 р.

10 серпня 1917 р. на засіданні професорів і молодших викладачів Новоросійського університету відбулося його обрання на Помісний Собор Православної Всеросійської Церкви. Повернувшись в Одесу, молодий професор у 1917–1918 рр. читав в університеті загальний лекційний курс історії Росії до XVIII ст., спецкурси з руських літописів і російської історичної географії, проводив практичні заняття з давньоруської історії на створеному в 1918 р. економічному факультеті Політехнічного інституту. У роки громадянської війни, далекий від політики професор, не брав участі в суспільному житті міста⁵². У 1919 р. А. Ф. Флоровському вдалося уникнути червоного і білого терору⁵³. Він, як більшість вчених, не покинув Одесу,⁵⁴ продовжував викладання у різних ВНЗ Одеси, зокрема, був завідувачем кафедри історичної географії в Археологічному інституті. З березня по грудень 1921 р. був директором Одеської міської (колишньої публічної) бібліотеки, згодом поступившись посадою, за настійною вимогою старших бібліотечних працівників, шановному ним самим О. М. Дерibasу – найстаршому співробітнику тієї ж «публічки», легенді нашого міста, автору добре відомих історичних нарисів і спогадів про Одесу та її мешканців.

Очоливши колишню університетську бібліотеку, А. В. Флоровський організував справу таким чином, що в ній функціонувала постійна виставка новопридбаних книжок, активно йшла робота із розбирання і впорядкування книг, які надійшли на зберігання у дореволюційний час. В Головній бібліотеці вищої школи А. В. Флоровський протягом 8 місяців працював із особовим складом, який, згідно з наказом Губпрофосу від 3 березня 1922 р., був наступним:

1. *«Смирнов – ученый секретарь*
2. *Леплявкина Н. В. – зав. отделом книгооборота*
3. *Петрунь Ф. Е. – зав. отделом наполнения*
4. *Зеленевский К. И. – зав. отделом редких исторических изданий*
5. *Авербах Н. Ю. – зав. читальней*
6. *Ефремова М. П. – зав. читальней*
7. *Беляева Л. И. – зав. п/отд.*
8. *Рыбак*
9. *Штейнвальд – науч. работники по отделу книгооборота*
10. *Симвак*
11. *Щукина*
12. *Розен Е. К. – зав. запасными фондами отдела наполнения*

13. *Троцкий И. Н.* – зав. алфавитными каталогами
14. *Брун Л. К.* – зав. дублетным складом п/отд. снабжения
15. *Каткова Н. С.* – зав. инвентаризацией
16. *Крейзель Б. А.* – науч. сотрудник отдела наполнения
17. *Ходжаш Т. З.*
18. *Миронова*
19. *Георгиев И. Г.* – доставщик книг с исполнением обязанностей хранителя
20. *Науменко С. К.*
21. *Думанский П. О.*
22. *Бывах И. Ф.*»⁵⁵

А. В. Флоровському все ж довелося покинути батьківщину, але на цей раз за примусовою адміністративною висилкою. У наказі Губпрофосу від 1 вересня 1922 р. за № 74 написано: «Отчисляются и исключаются из списков преподавателей Высшей школы г. Одессы с 1 сентября 1. Кастерин (Химфармин, Ино) 2. Флоровский (Ино, Инархоз, Архин, Библиот. Высшей школы) 3. Бабкин (Осхи, Медин, Ино, Химфармин) 4. Трифильев (Ино, Инархоз, Архин) 5. Крылов (Мединститут) 6. Самарин (Мединститут) 7. Михайлов (Инархоз) 8. Мулюкин (Осхи, Инархоз) 9. Секачев (Осхи) 10. Хроневиц (Осхи, Инархоз) 11. Александров (Ино)»⁵⁶. Отримавши грошовий розрахунок за травень-серпень 1922 р. за середніми нормами тарифних ставок, у перший день нового навчального року він відбув на пароплаві з улюбленого міста, про яке не раз згадував до кінця життя⁵⁷.

Від 13 листопада 1922 р. директором Головної бібліотеки вищої школи м. Одеси Губпрофос назначив добре розуміючого мету і завдання наукової бібліотеки професора Інституту народної освіти Сергія Леонідовича Рубінштейна (1889–1960)⁵⁸, який став згодом видатним російським психологом і філософом, членом-кореспондентом Академії наук СРСР, одним з творців діяльнісного підходу в психології і засновником кафедри та відділення психології факультету філософії МДУ, а також сектору психології Академії наук СРСР. С. Л. Рубінштейн народився 18 червня 1889 р. в Одесі. Утримання великої родини вимагало від батька величезних зусиль. Той був досвідченим адвокатом, з широким соціальним, економічним, юридичним кругозором, мав величезну практику. Всім своїм чотирьом синам батьки дали прекрасну освіту. У 1908 р. С. Л. Рубінштейн закінчив із золотою медаллю Рішельєвську гімназію. Він блискуче знав світову літературу, дуже рано познайомився з російською і західною філософією, захоплювався математикою, вільно володів трьома європейськими мовами, читав грецькою і латинською. Захоплення філософією призвело до того, що він категорично відмовився від вступу до місцевого університету і поїхав отримувати вищу освіту в Німеччину, де спочатку вступив до Фрайбургського університету, але через 2 семестри перевівся на факультет філософії Марбурзького університету. Тут майбутній вчений захопився теорією і методологією загальної психології, педагогічною психологією, філософією

єю, логікою, психологією мислення, історією психології, психологією емоцій, темпераменту, здібностей. Перед Першою світовою війною (1913 р.) він встиг захистити докторську дисертацію. Його вчителями були такі знамениті вчені як Г. Коген і П. Наторп⁵⁹. На самому початку Першої світової війни повернувся до Одеси і кілька років викладав логіку та психологію у гімназії. Переламним моментом у долі С. Л. Рубінштейна стала зустріч із М. М. Ланге – відомим російським психологом, котрий очолював на той час кафедру філософії і психології у Новоросійському університеті. М. М. Ланге сприяв запрошенню С. Л. Рубінштейна на свою кафедру і обранню його в 1919 р. приват-доцентом університету, де він читав курс лекцій з теорії пізнання, логіки, психології, філософських основ математики, теорії відносності А. Ейнштейна⁶⁰. У серпні 1921 р., після смерті М. М. Ланге, С. Л. Рубінштейн очолив кафедру психології Одеського інституту народної освіти⁶¹. Але заявлений нещодавнім доктором Марбурзького університету напрямок методології науки не був прийнятий в Одесі ортодоксальною професурою. С. Л. Рубінштейн був змушений піти з посади завідувача кафедри психології, очоливши Головну бібліотеку вищої школи м. Одеси, книгосховище якої стало для нього в 1920-х рр. другим університетом, своєрідною академією подальшого вдосконалення. У наступні роки він викладав також у Політехнічному інституті, приділяючи величезну увагу методам викладання та організації і реорганізації освіти на Україні:

«Профессор ИНО гражданин Рубинштейн С. Л. назначается Директором Главной библиотеки Высшей школы г. Одессы с 13 ноября 1922 г. Основание: отношение Научного Бюро и резолюция Завгубпрофобрм»⁶².

19 лютого 1923 р. вийшла постанова Колегії Головпрофосу про скасування Наукового бюро і призначення уповноважених Наукового комітету, по одному для кожного міста, де створювалися науково-дослідні кафедри. З 1 квітня 1923 р. справи Наукового бюро перейшли до уповноваженого Наукового комітету Головпрофосу в Одесі професору Д. К. Третьякову. Наркомпрос квапив Д. К. Третьякова з рішенням справи якнайшвидшим чином. З протоколів засідання Бібліотечної ради Головної бібліотеки вищої школи м. Одеси, що відбувся 21 вересня 1923 р., на якому були присутні: Б. В. Варнеке, Є. В. Васильковський, О. М. Де Рибас, Ф. М. Порошко, С. Л. Рубінштейн, І. Ю. Тимченко, видно, що питання про відкриття НДК бібліотекознавства обговорювалося досить енергійно⁶³. З числа запланованих в Одесі НДК, було відкрито тільки 15. На жаль, до відкриття науково-дослідних кафедр бібліотекознавства на місцях українська влада підходила дуже обережно. У той час, коли по всій країні розпочалась активна діяльність науково-дослідних кафедр при вищих навчальних закладах, бібліотеки, подібні до Головної бібліотеки вищої школи в Одесі, на початку 1920-х рр., так і не отримали цього статусу. Про це свідчить витяг із протоколу № 54 засідання Президії Наукового комітету Главпрофосу від 3 жовтня 1923 р. на ім'я уповноваженого Наукового комітету в м. Одесі Д. К. Третьякова: *«признать желательным проведение научно-исследовательской работы в научных библиотеках и музеях, но воздержаться от реорганизации их по типу научно-исследовательских кафедр»⁶⁴.*

Заохочення науково-дослідницької роботи у бібліотеках призвело до активізації бібліографічної та іншої дослідницької діяльності бібліотек міста. Організатори бібліографічної роботи у бібліотеках Одеси сподівалися на швидке об'єднання наукової бібліографічної думки під егідою великої наукової бібліотеки міста. Головна бібліотека вищої школи м. Одеси очолила цю роботу, орієнтуючись на великі бібліотеки України⁶⁵. З початку 1920-х рр. у ній вже були присутні всі елементи активних методів роботи, які дозволяли говорити про бібліотеку як про організацію, де активно велася науково-дослідницька робота в галузі бібліографії, а за обсягом виконуваних робіт вона наближалася до діючих у Одесі науково-дослідних кафедр. Одеса давно була одним із діяльних центрів бібліографічної думки. Досить, наприклад, указати на існування тут з 1911 р. Одеського бібліографічного товариства при Новоросійському університеті, яке регулярно видавало свої «Известия». Тому не дивно, що в 1920-ті рр., коли інтерес до бібліографії незмірно зріс, коли важливість її була визнана державною владою, бібліографічна робота в Одесі набула небувалого до цього розмаху. Великі бібліотеки не могли більше залишатися пасивними сховищами книг. Вони перетворювалися на активні навчально-допоміжні інститути, які вносили у процес викладання щось нове, у сенсі нових прийомів. Реформа вищої школи на початку 1920-х рр. торкнулася не тільки структури вищих навчальних закладів, а й методів і прийомів викладання. Криза лекційної системи та докорінна зміна у планах та методах університетського викладання, яке все більше набувало лабораторного характеру, вимагали пошуків нових методів роботи і активної участі бібліотеки.

Приступаючи до діяльності керівника великої наукової бібліотеки міста, С. Л. Рубінштейн врахував наукові традиції, що існували у бібліотеці у попередні роки. Досвід діяльності Одеського бібліографічного товариства, яке нараховувало до 500 членів, спільні обговорення важливих подій у книжковому світі та досвід публічних виступів представників різних культурних прошарків на зібраннях, що відбувалися при бібліотеці Новоросійського університету, не могли не позначитися на виборі нових методів в науковій діяльності бібліотеки. Естафету спільної роботи взяли на себе бібліографічні семінари, що проводилися у бібліотеці на той час, коли вона була під керівництвом Головоплітпросу, що виражалося *«в периодических созывах губернских библиотечных конференций, перманентном функционировании секции библиотечного самообразования, во внешнем проявлении отдельными библиотеками библиотечной активности в смысле организации ими выставок книжных новинок и всякого рода библиографических редкостей в Главной библиотеке высшей школы г. Одессы... Но кроме всего этого следует особенно отметить весьма отрадное явление – организацию библиотечного семинария. Под руководством библиотекаря Главной биб-ки Высшей школы объединились библиотекари нескольких местных биб-к: «Центр. рабочей», «Одесской публичной» и «Главной биб-ки Высшей шк. гор. Одессы» в количестве 25 человек. На основе принципов: активности, самостоятельности и инициативности участники семинария повели углубленную работу в области наиболее важных*

теоретико-практических вопросов библиотековедения»⁶⁶. С. Л. Рубінштейн розробив «Проект программы общевузовского семинара при Главной библиотеке Высшей школы г. Одессы», згідно якого він планував розглянути питання загальнокультурного значення книги, різноманітних психологічних аспектів спілкування людини з книгою. Автор проекту передбачав обговорення теорії М. О. Рубакіна про засвоєння усного мовлення і друкованого слова, соціально-психологічних типів читачів, прийомів засвоєння і закріплення прочитаного матеріалу, історії бібліотек у зв'язку з історією книги, виникнення і розвиток писемності. У практичній частині семінару С. Л. Рубінштейн планував «*примерные аналитико-практические работы с книгой: беллетристическими, научно-популярными и научными произведениями, а также практические работы со справочными и библиографическими пособиями, по классификации книг*»⁶⁷. Впроваджуючи свою програму в життя, С. Л. Рубінштейн збирав семінари щонеділі. Заняття були присвячені, у першу чергу, виявленню і конкретизації основних понять бібліотекознавства як науки: теорії і практики методології бібліотечної роботи; питанням бібліологічного характеру, звертаючи увагу на вивчення історії книги; класифікації з докладним вивченням принципів і методологій, Міжнародної (Брюссельської) бібліотечно-бібліографічної десятичної системи та каталогізації у застосуванні цієї системи до різних типів бібліотек. Будь-яке питання спочатку висвітлювалося керівником семінару в формі лекції-бесіди, потім тема пропонувалася учасникам для самостійного опрацювання із зазначенням літератури до неї. Наприклад, були колективно розроблені та прочитані доповіді на такі теми: теорія та практика методів бібліотечної роботи в Америці; теорія та практика методів бібліотечної роботи в Росії до і після революції; методи бібліотечної політпросвітрова в Одесі та ін.⁶⁸ Засідання семінару мали публічний характер та приваблювали бібліотечних і наукових співробітників. Серед його учасників ми зустрічаємо співробітників декількох великих бібліотек міста того періоду. Одеська публічна бібліотека була представлена своїми провідними фахівцями. На засіданнях часто був присутній директор бібліотеки І. С. Вугман. Відвідував семінар О. М. Дерibas. З доповідями виступав син колишнього директора університетської бібліотеки П. С. Шестерикова, бібліограф С. П. Шестериков⁶⁹. Семінар, заснований офіційно у 1924 р. (фактично – у 1922 р.), був серцем наукової роботи Головної бібліотеки вищої школи м. Одеси. В його історії чітко простежуються три періоди: в 1922–1924 рр. – семінари або, як тоді прийнято було називати, семінарії при Головній бібліотеці вищої школи м. Одеси; бібліографічні семінари при Центральній науковій бібліотеці м. Одеси (їх можна позначити періодом 1924–1927 рр.) та Науково-дослідницька комісія при Центральній науковій бібліотеці м. Одеси (1927–1930 рр.). За визначенням В. П. Козловського, одного з провідних фахівців Всеукраїнської бібліотеки, бібліографічний семінар був «*самой старой на территории Украины библиотечной научно-исследовательской организацией*»⁷⁰.

З 1923 р. до бібліотеки почав надходити обов'язковий всеукраїнський екземпляр, також вона отримувала шляхом обміну наукову літературу, що ви-

ходила друком у межах країни і за кордоном. Поповнюючи фонд, бібліотека удосконалювала методи бібліотечної роботи. У своєму теоретичному дослідженні, який став вже класикою наукової бібліотечно-бібліографічної літератури «Наукова бібліотека в сучасних умовах» С. Я. Боровий дуже чітко формулював одне з головних завдань наукової бібліотеки: «зростання елементів активних методів роботи перетворює бібліотеку в науково-бібліографічний інститут». І далі говорив, що бібліотека «*давно уже планує свою роботу як науково-библиографический институт*»⁷¹.

Глава 2. Центральна наукова бібліотека м. Одеси (1924–1930)

Книжкові фонди. Комплектування та книгообмін. Штатний розклад і структурні зміни в бібліотеці (1923–1929 рр.). Український відділ (відділ UCRAINICA). Музей книги. Співробітники ЦНБ – відомі науковці. Підготовка наукових кадрів в ЦНБ м. Одеса. Аспірантура. Бібліографічний семінар та видавнича діяльність бібліотеки у 1924–1929 рр.

У 1923 р. Головну бібліотеку Вищої школи м. Одеси перетворили на Центральну науково-навчальну бібліотеку, яка у 1924 р. змінила назву на «Центральна наукова бібліотека м. Одеси».

Згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР і ВУЦВК і РНК УСРР від 15 жовтня 1924 р. «Про затвердження списку шкіл, політично-освітніх і наукових установ Народнього Комісаріату Освіти, утримуваних за рахунок державних коштів і субсидованих державою» Центральна Наукова бібліотека м. Одеси входила до переліку за Головним Комітетом професійної й спеціально-наукової освіти НКП УСРР поряд із науковими установами, бібліотеками (а саме Центральною науковою бібліотекою у Харкові та Всенародною Українською бібліотекою у Києві), музеями, ботанічними садами й астрономічними обсерваторіями⁷². Таким чином, з перших років радянської влади Наукова бібліотека отримала статус науково-дослідної установи й увійшла в число провідних науково-освітніх організацій СРСР.

Книжкові фонди. Комплектування та книгообмін

Центральна Наукова Бібліотека м. Одеси перетворилася на головне книгосховище не тільки всіх вищих навчальних закладів, але й інших наукових установ міста того часу, серед яких найбільш важливими були 12 науково-дослідних кафедр. За кількістю наявних фондів бібліотека займала четверте місце в Україні⁷³. Протягом періоду існування ЦНБ її фонди постійно поповнювалися. За свідченням директора бібліотеки С. Л. Рубінштейна, «револю-

ційні роки принесли Од. ЦНБ біля 200.000 томів, більшу частину яких бібліотека встигла вже проробити та включити до свого складу»⁷⁴. До 1927 р. у книгосховищі вже нараховувалося близько 1 млн одиниць зберігання⁷⁵. Проте в порівнянні з початком 1920-х рр., коли до бібліотеки надходили тисячі й тисячі томів з колишніх приватних колекцій і розформованих установ, в подальші роки настільки значного зростання фондів не відбулося. Але вартість книжкового фонду ЦНБ визначалася перш за все його якісним складом. Завдяки плановому характеру поповнення фондів під контролем фахівців зібрання Бібліотеки набуло систематичного та суворо наукового характеру.

Виокремимо принципово нові моменти в комплектуванні книжкових фондів ЦНБ цього періоду. Перш за все, саме в ці роки Бібліотека почала отримувати обов'язковий примірник української книги. Постановою РНК УСРР від 31 травня 1924 р. Головна бібліотека вищої школи мала отримувати 2 примірники української друкованої продукції⁷⁶.

Однак, як зауважив С. Л. Рубінштейн, встановленням «обов'язкового примірника» не можна цілком вирішити проблему поповнення наукових бібліотек, де неминуче переважає іноземна література, перш за все – іноземні періодичні видання⁷⁷. Так, в Центральній науковій бібліотеці міста Одеси фонди іноземною мовою склали приблизно 65 % літератури⁷⁸. За думкою директора ЦНБ, «таке превалювання в науковій бібліотеці чужомовної наукової літератури треба визнати за нормальне, і навіть воно може бути одним із найвірніших показників того, наскільки дана бібліотека дійсно є наукова, дійсно може бути книжковою базою для науково-дослідної праці»⁷⁹. Обмінні операції, навіть при широкому розвитку, не дадуть бібліотеці всіх потрібних категорій книжок: «необхідні ще грошові асигнування, спеціальні кредити для поповнення наукових бібліотек головним чином чужоземною науковою літературою, зокрема в галузі точних знань та прикладних дисциплін»⁸⁰.

Тим не менш, книгообмін, у тому числі із зарубіжними установами, був важливим фактором комплектування бібліотеки. Крім того, інтенсивний книгообмін свідчив про високий авторитет ЦНБ у науковому середовищі. Як зазначалося у звіті про роботу бібліотеки за 1926–1927 рр., їй довелося зіграти деяку роль у справі відновлення зв'язку УРСР із Заходом: «В 1923 г., когда впервые возобновились связи и обмен научными изданиями с Америкой, этот обмен шел на Украине первоначально через посредство ЦНБ г. Одессы. Смитсонский институт, через посредство которого научные учреждения США проводят обмен научными изданиями со всем светом, послал по адресу ЦНБ г. Одессы первую большую партию литературы для всех научных учреждений и библиотек Украины и просил ее взять на себя посредничество в деле восстановления научных связей Украины с границей. Од. ЦНБ исполнила эту работу, разослав часть книжных посылок непосредственно адресатам, а другую часть передала Укрнауке»⁸¹. Число наукових установ, з якими Од. ЦНБ підтримувала обмін у 1926 р., перевищило 300 (в тому числі західноєвропейські академії, великі бібліотеки, університети та інші наукові установи всього світу (серед них – Лондонське королівське товариство, Французький Інститут, Ін-

ститут Карнегі у Вашингтоні), так само як і всі академії, університети, великі наукові установи та товариства й бібліотеки СРСР)⁸².

У вирішенні цілого блоку проблем, пов'язаних з книгообміном і комплектуванням, керівництво бібліотеки прагнуло до певної самостійності в прийнятті рішень, «автономності». Так, у листі до Всеукраїнського Товариства культурного зв'язку з закордоном від 22 грудня 1928 р., адміністрація бібліотеки доводить до відома, що «обмін виданнями з закордонними науковими установами провадився Од. ЦНБ останніми часами майже виключно безпосередньо. Лише найнезначніша частина видань, головним чином, американських, поступала через Всесоюзне Товариство Культурного зв'язку з закордоном»⁸³.

Особлива увага надавалася збереженню у складі бібліотеки найцінніших її колекцій. Великою мірою саме завдяки наполегливості та принциповості С. Л. Рубінштейна в Одесі залишилася бібліотека Воронцових. Восени 1923 р. він виступив на Першій Всеукраїнській нараді працівників книги з доповіддю «Про бібліотеку Воронцова в Одесі». У підсумку обговорення доповіді було прийнято резолюцію, у якій було визнано «небажаною та недоцільною» передачу книжкового зібрання Воронцових Інституту ім. К. Маркса і Ф. Енгельса, який поставив це питання перед Наркомпросом України. У резолюції йшлося про те, що бібліотека Воронцових – одна з найбільших культурних цінностей України – є невід'ємною частиною Центральної наукової бібліотеки Вищої школи м. Одеси⁸⁴. Через кілька років, у листопаді 1928 р., від Наркомосу надійшла пропозиція про передачу найцінніших матеріалів, що зберігаються у бібліотеці, включаючи фонди Воронцова, Строганова, Григоровича, до Харківської Центральної наукової бібліотеки⁸⁵. Адміністрація ЦНБ підготувала ґрунтовну і аргументовану відповідь на цю пропозицію, підкресливши негативні наслідки можливого вилучення найцінніших колекцій, що історично зберігаються в Одесі, для науково-дослідницької роботи⁸⁶ (див. Додаток 15).

Наведемо найбільш важливі аргументи С. Л. Рубінштейна: «Більшість матеріалів, що підлягають вийняттю з Од. ЦНБ та передачі до м. Харкова за списком, що його надіслано з Наркомовіти, є об'єктом наукової роботи, що весь час планоно провадиться в Одесі [...] Вийняття вищезазначених матеріалів, позбавляючи місцевих наукових робітників одного з головних в Одесі об'єктів їхнього наукового дослідження, відбиватиметься надзвичайно несприятливо на нормальному ході та дальшому розвитку наукової діяльності наукових установ та наукових робітників м. Одеси, утворить труднощі для наукових робітників та установ СРСР і закордону, що мають потребу в цих матеріалах, та викликатиме неминуче «непорозуміння небажаного характеру». Отже, вилучення найцінніших матеріалів з Од. ЦНБ та передача їх до Харкова «буде тяжким ударом не тільки для Одеської Центральної Наукової Бібліотеки, а також і для Одеси, як культурного та наукового центра, в цілому»⁸⁷.

Таким чином, комплектування фондів бібліотеки в 1920-і рр. проходило під впливом протилежних факторів: з одного боку, досить інтенсивний книгообмін розширював доступ наукової громадськості до джерел інформації та до-

сягнень світової науки. З іншого боку, протягом 1920-х рр. на комплектуванні бібліотек в радянській Україні неминуче позначилася тенденція посилювання ідеологічного контролю за формуванням складу фондів як масових, так і наукових бібліотек, що супроводжувалося процесом поповнення фондів літературою, витриманою у душі марксизму-ленінізму⁸⁸.

Штатний розклад і структурні зміни в бібліотеці (1923–1929 рр.)

У 1923 р., коли бібліотеку було взято на держбюджет, Президія Українського головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти затвердила її штат, що нараховував 15 осіб. У «Пояснювальній записці до штатів ЦНБ» її директор підкреслював, що «це склалося цілком випадково, в зв'язку з тим, що Адміністрація Бібліотеки, не маючи в 1922 р. достатніх кредитів на видачу утримання і бажаючи зберегти хоч би ядро бібліотечних робітників, за власною ініціативою зменшила штат Б-ки з 50 робітників до 15»⁸⁹. Ця тимчасова міра закріпилася в штатах. Протягом 1925 р. реальна кількість співробітників бібліотеки не перевищувала 15 осіб; лише в жовтні 1925 р., коли в штаті в якості консультанта значився І. Я. Фаас, кількість співробітників складала 16 осіб⁹⁰.

С. Л. Рубінштейн послідовно відстоював необхідність збільшення штатів бібліотеки. Так, наприкінці 1925 р. він нагадував, що згідно постанови РНК УРСР від 30.05.1925 р. для Од. ЦНБ установлюється штат в 21 чол., а саме: 1 завідувачий, 1 вчений секретар, 3 зав. відділом, 9 бібліотекарів, 3 помічника бібліотекаря, 1 діловод-рахівник, 2 служника, 1 кур'єр⁹¹. У доповідній записці, направленої директором до Укрнауки 13 квітня 1926 р., зазначалося: «ЦНБ м. Одеси входить в оперативну сіть Укрнауки і існує на підставі положення про наукові бібліотеки України, що було опубліковано в бюлетені Укрголовпрофобру за 1923 р. [...] Старі штати Од. ЦНБ були затверджені Раднаркомом УРСР 7 жовтня 1925 р. (Збірник узаконень в. 1, част. 77 1925 р.)», але «замість 21 чол. яких затверджено Раднаркомом, Бібліотека має тільки 20: на вченого секретаря, що входить в штати, коштів не відпущено на 1925/26 рік». ЦНБ просить додаткових штатів на 17 чол., всього 38 чол.⁹²

У «Пояснювальній записці до штатів Центр. Наук. Бібліотеки м. Одеси на 1927–28 бюджетний рік» адміністрація бібліотеки знову порушила питання про необхідність збільшення її штатів, що «диктується крайньою недостатністю існуючого штату Бібліотеки, який зовсім не відповідає її навантаженню». Наведемо аргументи дирекції: «тепер штат ЦНБ складає 21 співробітників⁹³. Між тим в порівнянні з довійськовими часами, Бібліотека надзвичайно поширила свою діяльність. Операції по видачі книг зросли проти 1914 р. на 1600%. [...] Крім того ЦНБ провадить велику працю науково-бібліографічного й консультативного характеру, якої дореволюційна Бібліотека зовсім не знала. ЦНБ є тепер не просто бібліотека для видачі й переховання книжок, а і науково-дослідною установою на правах науково-дослідних кафедр; вона має аспірантів, що їхньою працею керують старші наукові співробітники Бібліотеки. Різко

змінилась за післяреволюційні роки і вся організаційна структура Бібліотеки: в інтересах розвою наукової праці в Одесі розгорнуто низку спеціальних кабінетів та велику Читальну Залу, влаштовуються періодичні наукові вистави і т. н. [...] З огляду на все вищенаведене, навіть при необхідності додержування крайньої економії, що до витрат коштів, поширення штатів ЦНБ є життєве-необхідне: воно визначається масштабами її роботи й диктується всею її цільовою установкою та інтересами наукової праці в Одесі»⁹⁴.

Поширення штатів передбачається через відкриття таких нових посад: 1. Завідувача Українського відділу. 2. Зав. марксистського кабінету. 5. Бібліотекаря-хоронителя Музею Книги⁹⁵. Таким чином, у структурі бібліотеки, поряд з традиційними відділами (бібліографічний, відділи комплектування та книгокористування) з'явилися нові підрозділи в статусі відділів та кабінетів.

Створення відділу історії революційного руху і марксизму, необхідність якого «викликається необхідністю розробки бібліографії марксизму та лєнінізму й авторитетної консультації абонентів з цих галузів»⁹⁶, було неминучим наслідком процесу перетворення культурно-просвітніх установ у країні на ідеологічні організації. У першій половині 1920-х рр. зусиллями Ф. Є. Петруня було організовано кабінет українознавства, в основі якого стали, окрім «старих фондів», зібрання проф. Маркевича та Линниченка⁹⁷. Згодом формат кабінету перестав задовольняти потребам наукових розробок в галузі українознавства. Отже, особливої уваги заслуговує поява у структурі бібліотеки Українського відділу (або відділу UCRAINICA), про який йтиметься нижче.

Незважаючи на переконливість наведених аргументів, кількість співробітників залишалася практично на тому ж рівні: у документі про штати адміністративно-технічного персоналу ЦНБ м. Одесі на 1929-1930 рр. вказувалося, що у 1928–1929 рр. бібліотеці було надано лише 20,5 штатних одиниць; адміністрація просила встановити у штатному розкладі на наступний рік 34 посади⁹⁸.

У Проекті штатів Одеської ЦНБ на 1928–1929 б.р. передбачався штатний розклад у розмірі 39 осіб, а саме: адміністративно-технічний персонал – 9 осіб (директор; учений секретар; діловод-помічник; кур'єр, 2 некваліфікованих служників; швейцар; нічний вартовий; служник для опалу помешкання); відділ книгокористування – 14 осіб; відділ бібліографічний – 7 осіб (зав. відділом; 2 асистенти; 2 консультанти; бібліотекар; помічник бібліотекаря); відділ поповнення – 6 осіб та Український відділ – 3 осіб⁹⁹.

Український відділ (відділ UCRAINICA)

У середині 1920-х рр. положення про штати ЦНБ не передбачало посаду зав. відділом UCRAINICA. Між тим, як зазначається в документі, в якому роз'яснюються зміни до штатного розкладу, «організація цього відділу пильно потребується інтересами рад. влади і зокрема неодноразові побажання про організацію окремого відділу UCRAINICA висловлювалися адміністрації бібліотеки місцевими та громадськими установами»¹⁰⁰.

У «Пояснювальній записці до штатів Центр. Наук. Бібліотеки м. Одеси на 1927-28 бюдж. рік» обґрунтовано необхідність організації Українського відділу як особливого структурного підрозділу бібліотеки: «При одержанні Б-кою обов'язкового українського примірника, а також при наявності старих обширних фондів україніки Б-ці, як основному науковому книгосховищу Одещини, необхідно було організувати Український відділ, що розроблює й систематизує українську книгу та книгу про Україну, провадить бібліографічну та консультативну працю й робиться важливим опорним пунктом розвитку української культури в Одесі». Тут же зазначено, що «Посада завідувача укр. відділом фактично існувала майже весь 1925-26 рік в силу згоди Адміністрації Біб-ки з РКК і на підставі права Адміністрації перерозподіляти посади в межах відпущених кредитів на утримання співробітників»¹⁰¹. У документі вказано, що «збереження цієї посади й надалі» диктується всім напрямком нашої політики по українізації».

Впровадження політики українізації, яка розгорнулася в країні після XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 р.), коли було проголошено «принцип коренізації», було важливим фактором, що здійснив значний вплив на діяльність бібліотеки в 1920-і рр. Українізація бібліотек здійснювалася шляхом залучення до роботи в них національних кадрів, організації гуртків української мови при книгозбірнях, а також через видання та комплектування книжкових фондів бібліотек українською літературою¹⁰².

При цьому комісії, що були засновані при установах та відповідали за стан українізації, керувалися у своїй діяльності особливою інструкцією, де детально регламентувався даний процес¹⁰³. При ЦНБ влаштовано Комісію з українізації 3 вересня 1925 р. До неї входили директор С. Л. Рубінштейн, представник місцевому № 6 Робінос (Спілка робітників освіти) співробітник бібліотеки Г. Д. Штейнванд, викладач української мови проф. П. О. Бузук. На засіданнях комісії розглядалося питання про заходи українізації праці співробітників Бібліотеки, таких як курси української мови для співробітників бібліотеки, що були організовані під керівництвом проф. П. О. Бузука (протокол від 24 вересня 1925 р.)¹⁰⁴. Ряд співробітників ЦНБ могли відразу ж приступити до роботи українською мовою (Ф. О. Петрунь, М. М. Петринський, Л. К. Брун та ін.). Інші, зокрема С. Л. Рубінштейн, Й. Л. Вайнштейн, Г. Д. Штейнванд, Т. З. Ходжаш, взяли зобов'язання приступити до такої роботи через рік¹⁰⁵.

У протоколі від 6 листопада 1925 р. було зафіксовано, що «1) все діловодство Бібліотеки провадиться укрмовою; 2) тексти всіх бланків, карток, розписок – укр. мовою; 3) українською літературою Бібліотека цілком забезпечена: вона одержує обов'язковий примірник усеї української літератури, яка виходить на Україні; крім того, адміністрацією Бібліотеки звернуто велику увагу на поповнення відділу UCRAINICA шляхом обміну і т. ін.; 4) користуючись українською літературою, яка мається в її розпорядженні, Бібліотека провадить працю до пропаганди української книжки, улаштовуючи виставки української літератури; 5) при Бібліотеці організовано курси укр. мови, керів-

ником яких являється проф. П. О. Бузук [...]. Після того будуть організовані курси 2-го ступня»¹⁰⁶.

З огляду на те, що Бібліотека є науковою установою, і частина співробітників є «спеціальними науковими робітниками», Комісія вважала за можливе продовжити термін кінцевої українізації Бібліотеки, прирівнюючи Бібліотеку до ВУЗ'ів¹⁰⁷.

На прикладі репертуару бібліотеки ЦНБ помітно, що зросли накладки української літературної періодики, україномовної щоденної преси, наукової та художньої літератури, хоча в книжковому репертуарі все ще переважали агітаційно-пропагандистські друки¹⁰⁸. Про те, як проходив цей процес в ЦНБ, докладно розповідає документ, датований 31 серпнем 1925 року (див. Додаток 16).

Принципи відбору літератури до Українського відділу, сформульовані в 1920-і рр., практично не змінилися до нашого часу: «За український фонд Бібліотеки вважаються всі книжки й рукописи, друковані й писані українською мовою, та книжки й рукописи іншими мовами, які містять в собі дані, що належать до *Ucrainica*»¹⁰⁹. Процес відбору видань, що склали фонд Українського відділу ЦНБ йшов досить інтенсивно. На відібраних книгах, картографічних матеріалах, рукописах ставився штамп *UCRAINICA*, що зберігся з того часу до сьогодні. На 1928 р. загальна кількість книжок українського фонду становила 25 тис. назв у 50 тис. одиницях¹¹⁰, у том числі великі серійні видання різних товариств і поодинокі публікації. Так, Бібліотека придбала всі збірки «Наукового товариства ім. Шевченка» у Львові («Записки», «Етнографічний збірник», «Матеріали до української етнології», «Збірник історико-філософської секції», «Збірник математично-природознавчо-лікарської секції», «Українсько-руський архів», «Пам'ятки українсько-руської мови й літератури»)»¹¹¹. У фондах самої бібліотеки в ці роки було знайдено і вивчено багато раніше незатребуваних матеріалів з історії та економіки України; добре забезпечено джерелами та студіями з історії Одеси та Степової України. Особливе місце у фонді *Ucrainica* займали цінні рукописи (разом із унікальною колекцією рукописних мап XVII–XIX ст.) та стародруки, а також рідкісні видання XIX ст. Спираючись на цей книжковий фонд, співробітниками бібліотеки був організований предметний каталог, який налічував приблизно 5 тис. карток і служив основою для консультаційної роботи. Головним досягненням у цьому напрямку діяльності бібліотеки можна вважати велику картотеку з українського літературознавства, що охоплювала десятиліття 1917–1927 рр.¹¹²

Адміністрація бібліотеки приділяла велику увагу роботі Українського відділу і підбору кадрів, зокрема кандидатурі завідувача відділом. Наказом від 1 липня 1926 р. на посаду завідувача відділом «УКРАЇНІКА» було запрошено К. О. Копержинського¹¹³. Видатний український історик літератури, мовознавець-славіст, фольклорист, етнограф і бібліограф Костянтин Олександрович Копержинський (1894–1954) завідував відділом у 1926–1928 рр.¹¹⁴. На основі картотеки, що її уклали працівники Одеської ЦНБ, К. О. Копержинський склав бібліографічний огляд українського наукового літературознавства за

1917–1927 рр.¹¹⁵, зробив огляд видань Одеського наукового товариства та інших бібліографічних матеріалів, статей та рецензій¹¹⁶.

Судячи з бібліотечної документації, передбачалося, що в штат Українського відділу, крім завідувача, будуть входити бібліотекар і помічник бібліотекаря, функції яких були детально розроблені: «1. Завідуючий Відділом. Науков[ий] співроб[ітник] вищої кваліфікації. Веде науково-організаційну працю цілого відділу, виконує роботу, що вимагає фахового знання з поля країнознавства, дає довідки в найважчих випадках, організовує нові відділи в предмет[ному] каталозі, науково розроблює бібліографію окремих питань та студіює матеріали (рукоп. і книзі), що маютьесь в Б-ці, читає наукові доповіді й лекції. [підбирає літерат[уру] для випускання й купівлі]. 2. Бібліотекар. Науковий співробітник високої кваліфікації – проводить консультаційну працю з звичайним читачем, допомагає завідув[ачу] в упорядкуванні каталогів та покажчиків, виконує працю [складання] писання найскладніших змістом карток з анотаціями, керуючись вказівками завідуючого. 3. Помічник бібліотр[я]. Співроб[ітник] середньої кваліфікації. Розкладає й упорядковує книжки і картки, пише звичайні картки, виконує техн[ічну] роботу»¹¹⁷.

Після від'їзду К. О. Копержинського з Одеси постало питання про призначення нового завідувача Українським відділом. Восени 1928 р. був оголошений конкурс, у якому взяли участь 10 осіб, в тому числі такі науковці, як філолог В. Ф. Буряченко, автор численних публікацій, упорядник російсько-українського словника, словника української фразеології тощо (його кандидатура була відхилена через недостатність академічного стажу), а також В. Я. Герасименко, Е. Г. Оксман і М. М. Семенов. Три останні кандидатури були визнані такими, що відповідають умовам конкурсу. У результаті голосування на посаду завідувача українським відділом ЦНБ був обраний Микола Матвійович Семенів¹¹⁸, який на той час був «головою кваліфікаційної Комісії, головою секції мови Одеського Укрметодкому й головою Термінологічної Комісії». Втім, вже через два місяці від професора Семенова надійшла заява з проханням звільнення з посади завідувача відділу «Україніса» ЦНБ через хворобу¹¹⁹. Після чого обрання Семенова було опротестовано археологом, істориком літератури (згодом тричі засудженим радянською владою) Еммануїлом Григоровичем Оксманом (1899–1961), у якого вже був певний досвід бібліографічної та бібліотечної роботи: він працював старшим бібліотекарем та консультантом з питань української етнографії та літератури Одеської публічної бібліотеки. Була створена конфліктна комісія, яка визнала, що «обрання пр[офесора] Семенова на посаду зав. укр. відділом ЦНБ яв. цілком правильним» і знов відхилила кандидатуру Оксмана, «беручи до уваги 1, що т. Оксман, якій ще не закінчив аспірантського стажу в галузі археології, не може керувати аспірантами, 2, що Оксман ще не опанував укр. мову на стільки, що би завідувати укр. відділом бібліотеки і 3, що до Оксмана виявилось негативне відношення комісії в справах українізації», тому «він не являється особою, що не підходить для завідувача укр. відділом ЦНБ»¹²⁰. Нарешті, у березні 1929 р. відділ очолив

талановитий історик української літератури та журналістики Володимир Якович Герасименко (1895–1984)¹²¹. Однак, незабаром він потрапив до епіцентру політичного вибуху під назвою «СВУ»: 5 жовтня 1929 р. його, першим серед одеських науковців, було заарештовано за звинуваченням по цій сфабрикованій справі¹²².

Отже, ціла низка представників одеської інтелігенції – діячів українського національно-культурного відродження – опинилися втягнутими у драматичні перипетії навколо кадрових проблем, пов'язаних з Українським відділом бібліотеки.

Музей книги

У результаті проведеної в середині 1920-х рр. структурної реорганізації, в бібліотеці з'явилися не тільки нові відділи, але й Музей рідкісної книги.

У листопаді 1923 р. у бібліотеці була проведена виставка, на якій особливо увагу відвідувачів привернули матеріали розділу з історії друкарства. Тоді ж О. Л. Вайнштейн прочитав цикл лекцій з історії книги для працівників одеських книгосховищ та видавництв. У 1924–1925 рр. Осип Львович активно займався організацією Музею книги ЦНБ м. Одеси¹²³. Пізніше до цієї роботи підключився й аспірант ЦНБ Саул Боровий, який виявляв стародруки, рідкісні книги та рукописи, підбирав експозиційні матеріали та ін.¹²⁴

Відбору експонатів для майбутнього Музею передувала величезна робота з виявлення та наукової обробки рукописів та стародруків згідно з наміченими розділами експозиції. Принципи відбору книг були аналогічні до тих, що були прийняті на той час у всіх великих бібліотеках та музеях: рукописи, інкунабули, палеотипи, видання відомих фірм XVI–XVII ст., книги кирилівського друку, «гражданка» петровської доби, рідкісні та бібліофільські видання XVIII–XIX ст.

Експозиція розміщувалася в «Кімнаті Рідкісних Книг» – приміщенні, спеціально призначеному для зберігання рукописної збірки бібліотеки і особливо цінних книг ще в 1902 р.¹²⁵, коли університетська бібліотека переїхала в нову будівлю. У 1926 р. стало можливим відвести для виставки рукописів, книг і графічних видань велику залу на третьому поверсі будівлі бібліотеки, спеціально обладнану для цієї мети¹²⁶.

Музей складався з трьох відділів: рукописів, друківаних видань та графіки. Одним з його головних завдань була просвітницька діяльність, покликана демонструвати «еволюцію письменності та історії книги». Звідси й прагнення виставити перш за все зразки «найбільш чепурних» рукописів¹²⁷. У рукописному відділі було зібрано до 400 найбільш цінних і показових рукописів з фондів ЦНБ, розподілених на рукописи слов'янські, західноєвропейські, грецькі, а також і східні (арабські, турецькі). Цей розділ експозиції відкривався грецьким пергаментним рукописом кінця IX або початку X ст., придбаним у Македонії – Читанням євангелістів і тлумачення на них з числа рукописів, що були привезені В. І. Григоровичем і подаровані ним університетській бібліоте-

ці. Найдавніші зразки кирилівських та глаголичних рукописів (перш за все, відомі Хіландарські листки) також походили з колекції Григоровича.

У відділі західноєвропейської друкованої книги були представлені інкунабули, видання XVI ст. (альдіни, видання Джунти та ін. венеційських друкарів, Плантена, Етьєнів, видання Бадіуса, Й. Опоріна, Й. Фробена тощо), колекція Ельзевірів (у т. ч. з серії «Малі Республіки»), розкішні та ілюстровані видання XVIII ст.

Друкована продукція слов'янських типографій була представлена глаголичними виданнями XVI–XVII ст., книгами венеційських типографів кирилицею, виданнями Ф. Скорини, І. Федорова, типографії Мамоничів, львівських друкарів, типографії Києво-Печерської Лаври та інших центрів українського книгодрукування (Кутейн, Чернігів).

У Музеї було організовано спеціальний розділ *Rossica-Ucrainica*, що включав західноєвропейські видання XVI–XVII ст., присвячені Росії та Україні. Серед них альдіна – «Подорож до Тани, Персії, Індії та Константинополя» (Венеція, 1545), що містить твори мандрівників-венеціанців, у тому числі – найцікавіші описи півдня Східної Європи, здійснені в XV ст.: «Подорож до Тани» І. Барбаро і «Подорож до Персії» А. Контаріні; тритомний збірник гуманіста Дж. Б. Рамузю «Плавання і Подорожі», виданий фірмою Джунта, колекція видань подорожі Герберштейна німецькою мовою (Відень, 1557; Базель, 1567) та в перекладах італійською й латинською (Венеція, 1550; Антверпен, 1577); «Опис Польського королівства і суміжних країн» Блеза де Віженера (Париж, 1573) та ін. Серед видань XVII ст. вкажемо на перше видання славнозвісного «Опису України» Г.-Л. де Боплана (Руан 1660). Представлені були також численні реляції і описи подорожей, прикрашені гравюрами і картами (твори М. Литвина, А. Мейєрберга, С. Коллінза, де ла Невіла, Ізбранда, Я. Стрюйса та ін.)¹²⁸.

Кількість книг і рукописів, відібраних для демонстрування, досягала 2 тис. Експозицію Музею планувалося розширити і доповнити, в першу чергу – за рахунок цінних видань XVIII ст. та бібліофільських видань XIX–XX ст., а також української книги.

Фонди ЦНБ надали можливість розгорнути також відділ графіки. Принаймні, експонувалася колекція карикатур з бібліотек С. Р. і М. С. Воронцових, що нараховувала понад 3000 збірників і окремих відбитків та аркушів. Ядро колекції складала англійська та французька карикатура XVIII – початку XIX ст.

Музей книги ЦНБ було відкрито у березні 1927 р.¹²⁹ Одразу ж почалася активна демонстраційно-екскурсійна робота: за перший місяць (березень-квітень) його відвідало 8 екскурсійних груп (близько 250 осіб). Проте робота з виявлення та вивчення найбільш рідкісних і цінних видань для поповнення експонатів Музею продовжувалась і надалі (при активній участі аспіранта ЦНБ С. Я. Борового). У згаданій вище «Пояснювальній записці до штатів Центр. Наук. Бібліотеки м. Одеси на 1927–28 бюджетний рік» обґрунтовано

необхідність посади «Бібліотекар-хоронитель Музею книги»: «В зв'язку з організацією Музею Книги, що містить в себе понад 2000 надзвичайно рідких і коштовних рукописів і стародруків, так українських і російських, як і чужомовних, маючи також на увазі, що ця колекція книг і рукописів відома всьому вченому світові, ЦНБ вважає необхідним мати високо кваліфікованого робітника для збереження цих цінностей та для провадження над ними наукової праці (опису, систематизації та інш.): Адже ця робота вимагає спеціальних знаннів – старих мов, палеографії, дипломатики то що»¹³⁰.

Однак Музей книги в ЦНБ проіснував недовго. Згідно з Постановою РНК УРСР від 1 серпня 1930 р. ЦНБ м. Одеси влилася до складу Одеської Державної бібліотеки, об'єднавшись з Одеською публічною (зараз – Одеська національна наукова бібліотека) та Українською державною бібліотеками. Таким чином, музейний фонд колишньої ЦНБ влився до складу «Книжкового музею Жовтневої революції» колишньої публічної бібліотеки, де й залишився після відновлення Одеського університету в 1933 р.

Організаційні зміни у ЦНБ м. Одеси привели також до виділення у структурі бібліотеці цілої низки кабінетів: кабінету бібліографічних та довідкових видань, кабінету чужоземної літератури, Мапографічного (Картографічного) кабінету. Останній заслуговує особливої уваги.

Мапографічний кабінет почав створюватися ще у 1922 р., за часів існування Центральної наукової бібліотеки Вищої школи м. Одеси¹³¹ за активної участі зав. комплектування бібліотеки Ф. Є. Петруня, який вже тоді багато займався дослідженнями в галузі історичної географії та картографії України (саме він відбирав картографічні видання)¹³². У новий кабінет були передані картографічні матеріали як із загального фонду бібліотеки, так і з «надзвичайно цінної збірки мап фонду Воронцова, цікавого своїм добором фонду Строганова (матеріали краєзнавчого порядку) та відомої в українській науці колекції проф. Лінніченка»¹³³. Фонд Картографічного кабінету нараховував до 17 000 аркушів мап в окремих одиницях, теках та атласах¹³⁴, серед яких були комплекти спеціальних топографічних мап України взагалі, Степової України та Одеси зокрема, переважно рукописних, що мали велике наукове значення для історичної географії України. Приміщення кабінету знаходилося в будівлі сучасного хімічного факультету Одеського національного університету. У роки Великої Вітчизняної війни вона дуже постраждала внаслідок пожежі, що виникла підчас бомбардування. На превеликий жаль, згорів майже весь фонд кабінету, те, що вдалося врятувати, було повернено до бібліотеки й розташовано за місцями попереднього зберігання.

Співробітники ЦНБ – відомі науковці

В анкеті, що була підготовлена бібліотекою для комісії «Наука і науковці СРСР» (1927 р.), наводиться «повний список наукового персоналу» ЦНБ м. Одеси:

директор Сергій Леонідович Рубінштейн,
зав. бібліографічним відділом Осип Львович Вайнштейн,
зав. українським відділом Костянтин Олександрович Копержинський,
зав. відділом комплектування Федір Євстафійович Петрунь,
зав. відділом книговикористання Микола Миколайович Петринський,
консультант Леонід Орестович Піпер,
старший бібліотекар-зберігач Герберт Данилович Штейнванд,
асистент Саул Якович Боровий¹³⁵.

Незважаючи на те, що з дореволюційного складу бібліотеки в штаті залишалася лише Лючія Карлівна Брун, цей список (третина штатних співробітників, включаючи технічний персонал) переконливо свідчить про те, яким високим науковим потенціалом володіла ЦНБ у 1920-ті рр. Перелічені вище співробітники ЦНБ не тільки отримали університетську освіту (причому деякі з них – в європейських університетах), але і в нових умовах зробили ривок у своїй академічній кар'єрі.

Двадцять роки ХХ ст. – насправді «золотий вік» в історії одеської бібліотечної та книжкової справи, коли обидві найбільші бібліотеки міста – Центральна наукова бібліотека м. Одеси і Одеська публічна бібліотека – мали блискучий склад співробітників¹³⁶. Достатньо сказати, що в «публічці» водночас працювали О. М. Дерibas (1856–1937), М. П. Алексеев (1896–1971), О. М. Тюнеєва (1889–1984), а в ЦНБ – О. Л. Вайнштейн (1894–1980), Ф. Є. Петрунь (1894–1963), І. Я. Фаас (?–1944) та ін.

Вище вже йшлося про С. Л. Рубінштейна як про видатного вченого й блискучому організатора науки. На щастя, йому вдалося згуртувати навколо себе невелику, але надзвичайно ефективну команду однодумців, талановитих та енергійних співробітників, справжніх науковців. Серед співробітників, що складали «інтелектуальний цвіт» бібліотеки – Осип Львович Вайнштейн (1894–1980), який саме в Одесі почав свій шлях вченого, ерудита, прекрасного знавця джерел, автора робіт з медієвістики, історіографії та методологічних проблем історичної науки. Уродженець м. Бендери, О. Л. Вайнштейн закінчив Одеську приватну чоловічу гімназію І. Р. Раппопорта і у вересні 1915 р. був зарахований на історичне відділення історико-філологічного факультету Новоросійського університету. Блискуче закінчивши університет у 1919 р., Осип Львович був залишений для підготовки до професорського звання на кафедрі загальної історії; у 1920–1923 рр. він навчався в аспірантурі кафедри загальної історії Одеського ІНО. Відзначимо також прекрасну філологічну підготовку Осипа Львовича, який вільно володів українською, французькою та німецькою мовами, читав і писав італійською та англійською мовами, а також знав латину¹³⁷. Ще будучи студентом, він викладав в одеських гімназіях і вечірніх курсах, а в 1923 р. почав свою викладацьку діяльність у вищій школі, читаючи курси з загальної історії в Інституті народної освіти (наступника розформованого в 1920 р. Новоросійського університету) та інших одеських вузах¹³⁸. Одночасно він працював у ЦНБ на посадах вченого секретаря, завідувача бі-

бібліографічним відділом (1924–1925), заступника директора (з 1930 р.), на початку 30-х рр. ХХ ст. – директора. Простий перелік громадських обов’язків Осипа Львовича дозволяє скласти уявлення про його активну участь у науковому житті Одеси тих років. Секретар та один з організаторів бібліографічного семінару при ЦНБ, він брав участь в організації книгознавчих курсів для «книжників», з 1925 р. був членом бібліотечної ради при ІНО. Крім цього, О. Л. Вайнштейн брав найактивнішу участь у роботі Одеської комісії краєзнавства при ВУАН, Одеської філії Асоціації сходознавства, Товариства істориків-марксистів при Комуністичній Академії¹³⁹.

При всій широті своїх наукових інтересів, Осип Львович протягом багатьох років займався вивченням історії Франції. У числі пріоритетних тем його досліджень слід назвати Велику французьку революцію і Паризьку комууну. Цінні джерела з історії цих подій були виявлені ним у складі Воронцовської і Строганівської книгозбірень і введені в науковий обіг. 22 травня 1925 р. О. Л. Вайнштейну було видано посвідчення про те, що він був уповноважений від імені ЦНБ вести переговори з бібліотеками та іншими науковими установами Парижа про відновлення перерваних наукових зв’язків і обміну виданнями. Йому доручалося також «збирання матеріалів, необхідних для розробки цінних фондів Наукової бібліотеки, що містять джерела для історії В[еликої] французької революції»¹⁴⁰. У серпні–листопаді 1927 р. Осип Львович був відряджений до Парижа для роботи в архівах. В одному з листів він зізнавався, що для цієї поїздки пішов на значні матеріальні жертви, виправдати які можна було б лише виявивши цінні документи¹⁴¹.

Тоді ж, у 1920-і рр., передбачалося опублікувати опис колекції видань епохи Французької революції¹⁴². За дорученням Інституту книги, документа та писемності в 1934 р. О. Л. Вайнштейн очолив цю роботу¹⁴³. В результаті був підготовлений картковий каталог відповідної частини Воронцовського фонду¹⁴⁴, який, на превеликий жаль, не зберігся до наших днів.

Уважно вивчаючи склад знаменитих бібліотек сім’ї Воронцових і О. Г. Строганова, що стали іменними фондами університетського книгосховища, О. Л. Вайнштейн виявив невідомі матеріали, що дозволили провести низку досліджень, в яких проявився особливий інтерес автора до історії революційної боротьби у Франції¹⁴⁵.

Перша монографія вченого, написана за матеріалами Воронцовського фонду – «Очерки по истории французской эмиграции в эпоху великой революции (1789–1796)» (Харьков, 1924)¹⁴⁶. Джерельна база дослідження включала, насамперед, видання з Воронцовського фонду бібліотеки: близько 10 періодичних видань, чотири десятки памфлетів, у тому числі – рідкісні видання. На їх основі проаналізовано різні течії в емігрантському середовищі: від крайніх монархістів до більш помірних. Це цілком зріле дослідження, що до сих пір привертає увагу фахівців, відрізняє чудове володіння матеріалом, яскравість, емоційність викладу. Через 10 років саме Осип Львович написав статтю «Еміграція в епоху Великої французької революції» для першого видання Великої Радянської Енциклопедії¹⁴⁷.

У 1923 р. Осип Львович виявив серед книг Воронцовського фонду екземпляр анонімного твору «Історичний коментар до праць автора Генріада» (Базель, 1776), питання про авторство якого досі залишається відкритим. Однак саме цей примірник, на полях якого були численні власноручні нотатки Ваньєра – секретаря Вольтера (що займали близько 50 дрібно списаних аркушів, вклеєних між аркушами книги) багато в чому визначив нові шляхи пошуків декількох поколінь істориків і літературознавців, які досліджують біографію і творчу спадщину Вольтера¹⁴⁸. Спершу О. Л. Вайнштейн доповів про цю надзвичайну знахідку на засіданні бібліографічного товариства Бібліотеки Вищої школи м. Одеси, а згодом підготував публікацію «Невідомий уривок про Вольтера» і таким чином продовжив введення в науковий обіг цінних матеріалів з Воронцовського фонду¹⁴⁹.

У 1925 р. Осип Львович практично самотужки провів інвентаризацію книжкового Строгановського фонду ЦНБ¹⁵⁰. Не дивно, що він був блискучим знавцем цієї колекції, обставини формування якої простежено ним у статті «Граф А. Г. Строганов у Франції в 1842–1845 рр.»¹⁵¹. Найбільший інтерес для автора публікації являє архів О. Г. Строганова. Найважливішим доповненням до характеристики збережених документів архіву графа є перелік цінних джерел з вивчення вітчизняної історії ХІХ ст., що був опублікований Осипом Львовичем¹⁵².

Ще однією темою, якою Осип Львович займався протягом декількох років, була історія Паризької комуни. Перші кроки в освоєнні масиву літератури, пов'язаної з передісторією та історією Комуни, дослідник зробив в ході знайомства зі Строгановським фондом ЦНБ. У другій половині 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. ним була підготовлена серія робіт з історії Паризької Комуни¹⁵³.

Випускник юридичного факультету Київського університету Св. Володимира правознавець, історик права Іван Якович Фаас (1894–1945) на початку 1920-х рр. був вченим секретарем Головної бібліотеки вищої школи Одеси, а пізніше недовгий час – штатний співробітник ЦНБ на посаді консультанта¹⁵⁴. За словами С. Я. Борового, який добре знав Івана Яковича, той був людиною енциклопедичних знань¹⁵⁵. І. Я. Фаас успішно займався вивченням інкунабулів із зібрання бібліотеки (35 одиниць). Його опис, складений на високому професійному рівні, був надрукований у 1927 р. та отримав високу оцінку видатного українського книгознавця Б. І. Зданевича¹⁵⁶. Останній писав, що завдяки І. Фаасу «Одеса може пишатися першим докладним друкованим каталогом однієї з українських збірок інкунабулів, збірки Одеської Центральної Наукової Бібліотеки»¹⁵⁷. Перша спроба справді наукового опису частини культурних цінностей мала служити вихідним матеріалом для зведеного каталогу інкунабулів бібліотек України. Займаючись вивченням джерел права в складі стародруків, придбаних у сенатора Р. Губе, дослідник вважав, що зроблений ним бібліографічний опис інкунабулів був тільки початком роботи і готував опис палеотипів з колекції Губе¹⁵⁸.

Роботу в бібліотеці Фаас поєднував з читанням курсів з права в одеських вищих навчальних закладах¹⁵⁹. Вчений секретар Одеського губерньського

комітету охорони пам'яток мистецтва та старовини, секретаря Археологічного інституту, один із засновників Одеської комісії краєзнавства при ВУАН та Одеської філії Всеукраїнської асоціації сходознавців, протягом чверті століття І. Я. Фаас займав помітне місце в науково-педагогічному житті Одеси.

Син лютеранського пастора з німецької колонії Герборд Данилович (Герборд-Генріх-Іоанн) Штейнванд (1896–?) навчався на класичному відділенні історико-філологічного факультету Новоросійського університету, в Одеському археологічному інституті та Одеському ІНО. Вчителював та виступав з лекціями в колишніх німецьких колоніях поблизу Одеси. У 1921–1922 рр. – бібліотекар Головної бібліотеки вищої школи Одеси, а згодом – помічник бібліотекаря бібліотеки Одеського археологічного інституту. З 1922 р. по 1930 р. працював старшим бібліотекарем, асистентом-консультантом, завідувачем відділу Од. ЦНБ.

Г. Штейнванд активно займався дослідженням історії марновірств і культури. У 1927 р. він зарахований аспірантом науково-дослідної кафедри Одеського державного історико-археологічного музею, проводив практикум розкопок в Ольвії. По закінченню аспірантури без захисту дисертації переведений на посаду завідуючого відділом музею, одночасно очолював міжбібліотечний абонемент Одеської публічної бібліотеки¹⁶⁰.

Поряд з низкою статей та повідомлень з археології та етнографії, науковий доробок Г. Д. Штейнванда включає монументальну роботу з бібліографії. Працюючи в ЦНБ, він з німецькою акуратністю і ретельністю підготував до видання докладний, поданий з анотаціями та довідками історичного характеру опис всіх періодичних видань, що виходили в Одесі в роки революції та громадянської війни. Це – справжня антологія одеської преси початку 1920-х рр.¹⁶¹ На думку багатьох фахівців, покажчик літератури «Одеська періодична преса років революції та громадянської війни (1917–1921)» досі є найкращою роботою такого типу, що коли-небудь виходили в нашій країні¹⁶². Покажчик відрізняється повнотою, в ньому представлені всі видання без винятку і незалежно від політичного спрямування органу, що їх видавав.

У 20-ті рр. ХХ ст. життя відомого українського вченого, історика, географа, краєзнавця та бібліографа Федора Євстафійовича (Остаповича) Петруня (1894–1963) було пов'язане з Центральною науковою бібліотекою м. Одеси. З червня 1919 р. до 1931 р. він обіймав посади помічника бібліотекаря, бібліотекаря, завідувача відділом комплектування, завідувача кабінета українознавства та вченого секретаря бібліотеки, одночасно поєднуючи роботу в бібліотеці з викладацькою діяльністю в різних інститутах міста. Наукова й організаційна діяльність Ф. Є. Петруня відрізнялися виключною активністю: він був організатором бібліографічного кабінету (з 1920 р.), кабінету довідкових видань (1920 р.), кабінету українознавства, а у 1922 р. – картографічного кабінету¹⁶³, одного з перших у Радянському Союзі. Крім того, Федір Євстафійович керував бібліотечними курсами при Головній бібліотеці (весна-літо 1921 р.). Водночас в ІНО (з січня 1921 р.) виконував функції «хранителя музея изящных искусств», де займався інвентаризацією музейних матеріалів, під-

готовкою курсів лекцій з історії мистецтв і з археології, керував екскурсійною роботою¹⁶⁴.

Як один з провідних співробітників Центральної наукової бібліотеки Вищої школи Одеси Ф. Є. Петрунь досконало знав її фонди. Це дозволило досліднику підготувати змістовні огляди матеріалів бібліотеки¹⁶⁵. Низку праць він присвятив вивченню наукової спадщини видатного славіста В. І. Григоровича¹⁶⁶.

Коло власне наукових інтересів Ф. Є. Петруня було сформовано саме у 1920-ті рр. У своїх спогадах видатний історик С. Я. Боровий, який добре знав Федора Євстафійовича, працюючи з ним водночас у бібліотеці, відмічає, що той накопичив величезний запас даних, які відносяться до різних галузей історичної й історико-літературної науки, але в першу чергу – з історії та культури дореволюційної України¹⁶⁷. У 1920-ті роки Ф. Петрунем було опубліковано біля двадцяти статей, в основному, історико-географічного характеру¹⁶⁸. Його праці дійсно мають виключну цінність і завдяки фактичному матеріалу, які вони містять, і як багатющі бібліографічні джерела. Таким чином, науково-бібліографічна діяльність Ф. Є. Петруня в той час, коли він працював у Центральній науковій бібліотеці м. Одеси, благотворно сприяла його плідним дослідженням у галузі українознавства.

Ф. Є. Петрунь брав активну участь у житті наукової громади міста, був відповідальним секретарем Одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства, членом соціально-історичної секції Одеської комісії краєзнавства. Як і більшість членів Українського бібліографічного товариства в Одесі та Всеукраїнської асоціації сходознавців, Ф. Є. Петруня було репресовано: у грудні 1929 р. він був заарештований за звинуваченням в «антидержавній змові» і отримав вирок у вигляді 3 років виправно-трудових таборів¹⁶⁹.

Діяльним працівником ЦНБ того часу був також М. М. Петринський (1890–1938). Випускник історико-філологічного факультету, в студентські роки він був «популярним діячем студентського руху» за університетську автономію. Член соціально-історичної секції Одеської комісії краєзнавства при ВУАН у 1924–1930 рр., М. М. Петринський був одним з упорядників бібліографічних покажчиків щодо революційних рухів в Одесі в ХІХ ст. – на початку ХХ ст., а також автором цікавої архівної розвідки та нотатків з історії бібліотеки¹⁷⁰. Микола Миколайович очолював відділ «поповнення» бібліотеки (згодом – відділ книгокористування), працював науковим співробітником бібліотеки. За свідченням С. Я. Борового, Петринського відрізняла схильність до педагогічної діяльності¹⁷¹. Паралельно з роботою в ЦНБ він, як й інші його колеги, займався викладацькою діяльністю. Доля М. М. Петринського склалася трагічно¹⁷².

Як уже згадувалося, першим завідувачем Українським відділом бібліотеки був видатний український історик літератури, мовознавець-славіст, фольклорист, етнограф і бібліограф К. О. Копержинський¹⁷³. У ті ж роки він очолював Одеське українське бібліографічне товариство, був дійсним членом багатьох наукових товариств Одеси: Комісії краєзнавства при ВУАН, Науко-

вого товариства при ВУАН, Філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства. Крім власних наукових пошуків, Костянтин Олександрович брав активну участь у спільних наукових проектах бібліотеки: надав суттєву допомогу у редагуванні тексту збірника «Праці ЦНБ», був науковим керівником аспіранта бібліотеки О. Горещького. З 1 жовтня 1928 р. К. О. Копержинський був позаштатним дійсним членом кабінету первісної культури Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН. Пізніше не уникнув репресій: навесні 1934 р. його було засуджено до трьох років виправних робіт і заслано згодом до Іркутську¹⁷⁴.

Випускник Інституту червоної професури в Москві Леонід Орестович Піпер (1897–1938) працював в Одесі з 1924 р., спочатку завідувачем навчальної частини та викладачем юридичних курсів Народного комісаріату юстиції, у 1925 р. перейшов до педагогічної роботи, викладаючи історичний матеріалізм та ленінізм (лекції та семінарські заняття), радянське право, соціологію в одеських вишах¹⁷⁵. У ряді документів ЦНБ він фігурує як «консультант» бібліотеки¹⁷⁶ проте невідомо, в чому саме виразилося його наставництво. Скоріш за все, він був «приставлений» як консультант, щоб гарантувати «ідеологічну чистоту» діяльності співробітників бібліотеки та її керівництва. У 1938 р. Л. О. Піпера було заарештовано за звинуваченням у контрреволюційній троцькістській діяльності та засуджено до вищої міри покарання. 14 квітня того ж року він був розстріляний.

Не можна не відзначити самовідданість, ентузіазм, вражаючу працездатність цієї плеяди, які поєднувалися з чудовою академічною підготовкою, компетентністю, професіоналізмом, про що свідчать наукові публікації С. Л. Рубінштейна, О. Л. Вайнштейна, І. Я. Фааса, С. Я. Борового, Ф. Є. Петруня, М. М. Петринського, К. О. Копержинського, Г. Д. Штейнванда, що з'явилися майже століття тому, але й донині не втратили свого значення.

Підготовка наукових кадрів в ЦНБ м. Одеса. Аспірантура

З перших днів перебування на посаді директора С. Л. Рубінштейн працював над питанням залучення в ряди співробітників бібліотеки кваліфікованих кадрів і виховання молодих співробітників¹⁷⁷. Вирішити проблему підготовки молодих кадрів бібліотечних працівників спробували шляхом створення інституту «бібліотечних практикантів», положення про який було розроблено самим директором бібліотеки¹⁷⁸ (затверджено Одеським губернським відділом Всеросійського професійної спілки працівників освіти у 1924 р.) (див. Додаток 17). Була розроблена детальна «Програма занять практикантів у Центральній Науково-навчальній бібліотеці м. Одеса», розрахована на 8 місяців¹⁷⁹. Після оголошеного конкурсу із заявами про прийняття до числа практикантів звернулося чимало людей з вищою освітою, серед яких були молоді вчені, які в подальшому досягли значних успіхів у різних галузях науки (історики Г. Б. Цомакіон та Д. О. Гельфанд, юрист Н. П. Карадже-Іскров¹⁸⁰). Крім того, ще у 1923 р. центром підготовки бібліотечних працівників для вузів Одеси

став створений при бібліотеці бібліографічний міжвузівський семінар, наприкінці 1920-х рр. перетворений у науково-дослідну комісію¹⁸¹.

Однак найбільш адекватною відповіддю на вимогу підготовки кваліфікованих фахівців для бібліотечної сфери була аспірантура. 20 лютого 1926 р. президія Укрнауки затвердила «Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства», відповідно до якого було наказано, що «для підготування наукових робітників у галузі бібліотекознавства та бібліографії, а також взагалі книгознавства, при головних наукових бібліотеках України та УНІКу утворити Інститут аспірантури»¹⁸². Нормальний час наукової підготовки аспірантів становив 3 роки; по закінченні аспірантської підготовки аспірант допускався до «оборони» праці за його спеціальністю для отримання звання наукового співробітника¹⁸³. Спочатку адміністрація Одеської ЦНБ запросила надати їй п'ять аспірантських місць, звернувши увагу на те, що «Бібліотека вже на протязі кількох років провадить науково-дослідчу роботу в організованім при ній Бібліографічному семінарі [...], а також провадить навчальну працю шляхом організації Міжвузівського Бібл[іографічного] семінару та інституту практикантів. [...] таким чином в теперішній час Бібліотека має рацію рахувати, що вона успішно справиться з питанням підготовки аспірантів з бібліо- та книгознавства. В її розпорядженні маються для цього кадр[и] керівників: директор Бібліотеки проф. С. Л. Рубінштейн, зав.бібліограф. відділом проф. О. Л. Вайнштейн, зав. поповненням Ф. О. Петрунь, зав. Чит[альним] зал[ом] М. М. Петринський»¹⁸⁴. Однак рішенням засідання Президії Укрнауки від 22 березня 1926 р. Одеській ЦНБ було дозволено «мати асистентуру на правах аспірантури в кількості 3-х осіб»¹⁸⁵.

Першими кандидатурами були С. Я. Боровий, Гофман і Глікман¹⁸⁶, але рішенням засідання Президії Укрнауки від 24.09.1926 р. були затверджені кандидатури С. Я. Борового, С. Е. Малова та Г. Б. Цомакіона, причому була виділена тільки одна стипендія, яка, врешті-решт, була призначена С. Боровому¹⁸⁷.

Крім того, на місце в аспірантурі при ЦНБ претендували зав. бібліотекою Одеського політехнічного інституту І. Е. Горовіц; класифікатор у Центральній округовій бібліотеці М. В. Рапопорт; М. І. Кацнельсон, підтримана Одеським бібліотечним об'єднанням і одеським окрполітпросвітом, а також Т. Г. Теохаріді (Феохаріді), пізніше – аспірант науково-дослідної кафедри Одеського історико-археологічного музею¹⁸⁸. Варто згадати, що на місце в аспірантурі ЦНБ претендував й майбутній академік М. П. Олексієв (Алексеев), який на той час працював зав. бібліографічною консультацією Одеської Державної публічної бібліотеки та вже був автором 28 друкованих праць з історії літератури, бібліографії та книгознавства¹⁸⁹.

Незабаром Цомакіон і Малов за власним бажанням були відраховані з аспірантури: перший через те, що йому не було призначено стипендії, а другий – через зайнятість на основній роботі¹⁹⁰. Таким чином, у першому наборі залишився тільки один аспірант – Саул Боровий, у відношенні якого С. Л. Рубінштейн писав, що «треба відзначити надзвичайну успішність його праці. Вважаю за необхідне забезпечити йому стипендію на наступний опе-

рац. рік в повному розмірі, бо з нього, без сумніву, вийде дуже цінний робітник в галузі бібліографії»¹⁹¹.

Очікування професора Рубінштейна цілком виправдалися. Почавши свою наукову кар'єру в ЦНБ м. Одеси як асистент, аспірант (згодом працював в Одеській державній бібліотеці, займаючи посади наукового співробітника та завідувача науково-бібліографічним відділу та навіть тимчасово виконуючи обов'язки заступника директора), Саул Якович Боровий (1903–1989) став широко відомим істориком російського та українського єврейства, фахівцем із соціально-економічної історії XVI–XIX ст.

Звіти про роботу аспіранта С. Борового свідчать про вдумливу та інтенсивну роботу молодого дослідника з фондами бібліотеки (виявлення стародруків, рідкісних книг і рукописів в ході підготовки експозиції Музею книги). Крім складання зведеного каталогу Одеси, він займався бібліографічним вивченням одеської друкованої продукції 1917–1922 рр., описував летючі видання (листівки), що зберігаються в бібліотеці, брав участь у складанні зведеного каталогу книг, опублікованих в Одесі в 1917–1921 рр., а також проводив екскурсії. При цьому молодий дослідник продовжував студії з історії єврейства та єврейської книги¹⁹², які були присвячені історії єврейської книги на Україні, видані Українським Науковим Інститутом Книгознавства¹⁹³, був одним з активних авторів журналу «Бібліологічні вісті».

«Промоційна робота» С. Борового «Наукова бібліотека в сучасних умовах» (опублікована в 1930 р. в журналі «Бібліологічні вісті») містить, поряд з цікавою теоретичною частиною, цінну конкретну інформацію про стан бібліотечної справи в Україні 1920-х років. У роботі розглянуто діяльність довідкових бюро великих бібліотек СРСР, видання бібліографічних бюлетенів, організацію книжкових виставок, соціально-педагогічні та інші методи роботи, складання каталографічних інструкцій, розвиток бібліографічної роботи¹⁹⁴.

Під час навчання в аспірантурі, незважаючи на його молодість, Саулу Яковичу довірялися відповідальні завдання: так, 14 квітня 1927 р. йому було видано посвідчення, яке підтверджує, що йому доручається вести переговори з науковими установами Москви і Ленінграду з питання про отримання для бібліотеки видань цих установ безоплатно або на обмін на видання колишнього Новоросійського університету, Вищої школи, науково-дослідних кафедр м. Одеси¹⁹⁵.

Захистивши в 1930 р. свою «промоційну» роботу (аспірантську дисертацію)¹⁹⁶, С. Я. Боровий став першим і єдиним у довоєнні роки на території всієї України фахівцем, який отримав учену ступінь з книгознавства¹⁹⁷. Не буде перебільшенням твердження про те, що його дослідження в галузі бібліотекознавства «Архівні методи в бібліотечній роботі» (Київ, 1929), так само, як і його «промоційна робота», значно випередили загальний рівень бібліотекознавства в країні.

Варто згадати ще двох молодих дослідників, яких було зараховано до аспірантури при ЦНБ: О. Б. Варнеке та О. М. Горецького. Син відомого одесько-

го мистецтвознавця і дослідника античної культури Б. В. Варнеке Олександр Борисович Варнеке (1904–1944?) з 1922 р. по 1925 р. навчався на історичному відділенні факультету професійної освіти Одеського ІНО. З 6 грудня 1927 р. – аспірант науково-дослідної кафедри при Центральній науковій бібліотеці, де його керівником був С. Л. Рубінштейн, але молодий дослідник був скоріше неофіційним учнем М. Слабченка¹⁹⁸. Тому не дивно, що до кола наукових інтересів О. Б. Варнеке входила соціально-економічна історія та історія економічної думки в Україні XIX ст., зокрема історія розвитку залізничного транспорту в другій половині XIX ст. Варнеке-молодший брав активну участь у житті наукової спільноти: член історико-етнологічного відділу Одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавців (1926–1930 рр.), учасник другого Українського з'їзду сходознавців (Харків, 1929), секретар соціально-історичної секції Одеської комісії краєзнавців при УАН (1929–1930 рр.)¹⁹⁹. До свого арешту на початку 1930-х рр. він встиг опублікувати низку робіт, серед яких були й розвідки з історії української періодичної преси та бібліотекознавства.

Про аспіранта Олександра Миколайовича Горещького нам відомо досить небагато²⁰⁰. Учень К. О. Копержинського, він мав можливість займатися в ЦНБ українським літературознавством, тісно пов'язаним з українською бібліографією, складанням репертуару української книги і взяв безпосередню участь у створенні великої картотеки українського літературознавства за 1917–1928 рр. Спираючись на картотеку, він склав бібліографічні матеріали про видатних українських письменників: М. Коцюбинського та І. Котляревського (останній вийшов друком як другий випуск другого тому «Праць ЦНБ»)²⁰². При цьому, продовжуючи роботу над складанням бібліографії праць про Котляревського, розпочату М. Комаровим і С. Єфремовим, Горещький самостійно збирав бібліографічні матеріали за 13 років (з 1904 по 1916 рр.). Відзначимо цікавий факт, про який відомо з документів, що збереглися в бібліотеці: саме Олександр Горещький був уповноважений Управлінням репрезентувати Бібліотеку на святкуванні відкриття пам'ятника М. М. Коцюбинському в Вінниці 14 вересня 1929 р.²⁰² На жаль, цей молодий дослідник також зазнав репресій у зв'язку із звинуваченням в участі в націоналістичній організації²⁰³. Трагічно склалася і доля згаданого вище Георгія Борисовича Цомакіона: на початку 1930 р. він був заарештований за звинуваченням у конрреволюційній діяльності, за чим послідувало тюремне ув'язнення і заслання²⁰⁴.

Таким чином, в Одесі поряд з фахівцями дореволюційної школи бібліотекарів з'явилися молоді висококваліфіковані співробітники. Однак їх долі, вписані в загальну драму історії країни кінця 20–30-х рр. XX ст., за рідкісним винятком, склалися трагічно.

Бібліографічний семінар та видавнича діяльність бібліотеки у 1924–1929 рр.

З початку 1920-х рр. ЦНБ м. Одеси дійсно була організацією, де активно проводилася науково-дослідна робота в галузі бібліографії. За зауваженням С. Я. Борового, Одеська центральна наукова бібліотека планувала свою роботу

як науково-бібліографічний інститут, а за обсягом виконаних робіт бібліотека наближалася до науково-дослідних кафедр, що діяли в Одесі²⁰⁵. Величезна заслуга в цьому належала особисто директору ЦНБ С. Л. Рубінштейну. Сам він вдало поєднував керівництво Центральної наукової бібліотеки з викладанням і науковими дослідженнями. Специфікою одеського періоду діяльності вченого була активна робота в галузі бібліотекознавства та бібліографії. У своїх виступах на бібліотечних конференціях різного рангу, а також у спеціальних періодичних виданнях він неодноразово порушував питання про складання української бібліографії, був ініціатором створення національного українського репертуару книги, відстоював ідею складання бібліографії з історії української писемності, української етнографії²⁰⁶.

У 1924 р. при бібліотеці під керівництвом С. Л. Рубінштейна було організовано міжвузівський бібліографічний семінар, який об'єднав не тільки співробітників бібліотеки, а й усіх науковців міста, зацікавлених у його проведенні²⁰⁷. Свої завдання бібліографічний семінар визначив досить широко, зробивши спробу об'єднати теоретичну розробку питань бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства з практичними завданнями бібліотеки як наукової організації. Так, в роботі Семінару неодноразово порушувалось питання про організацію спеціальної наукової бібліографії. Цій тематиці присвячено багато статей та виступи директора ЦНБ.

Семінар інтегрував теоретичну розробку питань бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства з практичними завданнями бібліотек. Особливу увагу на семінарі було приділено бібліографічній роботі в галузі українознавства. Питання створення Українського бібліографічного репертуару (УБР) обговорювалися на Всеукраїнській конференції працівників книги (1923 р.) і на Першій конференції наукових бібліотек (1925 р.), в резолюції якої складання українознавчого репертуару було визнано основним завданням. У ці роки при ВУАН створюється спеціальна бібліографічна комісія, яка займалася практичною роботою координування і кооперування діяльності наукових і бібліографуючих установ. Підтвердженням визнання ЦНБ як провідної бібліотеки країни в галузі бібліографічної роботи може служити той факт, що її директор, С. Л. Рубінштейн був обраний до Президії Бібліографічної комісії при ВУАН. Основні завдання цієї комісії викладені в доповіді Сергія Леонідовича, зроблений ним на черговому семінарі. Перш за все, передбачалося створення в результаті колективної роботи усіх наукових і спеціальних бібліографічних установ України вичерпного всеукраїнського репертуару як бібліографічної основи для вивчення розвитку і сучасного стану культури краю і, зокрема, для вивчення продуктивних сил України. Було заслухано серію доповідей, присвячених українській тематиці, укладено біобібліографії цілої низки видатних українських діячів і вчених – М. Грушевського, С. Єфремова, В. Гнатюка; було складено покажчики літератури з питань історії українського літературознавства («Укр. літературознавство 1926 р.», «Укр. літературознавство 1927 р.», «Огляд літератури про Шевченка за 1927 р.» проф. К. О. Копержинського),

преси революційного періоду, національних меншин Одеси, сходознавчої літератури.

До проблематики обговорень на Семінарі входили питання вивчення рукописних фондів і фондів стародруків ЦНБ та введення їх в широкий науковий обіг (виступи співробітників бібліотеки Ф. Є. Петруня і О. Л. Вайнштейна). Уявлення про тематику засідань семінару дають збережені оголошення, наприклад:

«В пятницу 13-го ноября [1926 г.] состоится заседание Научно-Библиографического Семинара при Центральной Научной Библиотеке г. Одессы (Троицкого 24, II этаж), на котором будут прочитаны доклады:

- 1) Ф. Е. Петрунь. Про діяльність Української Академії Наук.
- 2) О. Л. Вайнштейн. К вопросы о научной разработке истории Парижской Коммуны 1871 г.
- 3) текущие дела.

Начало в 7 час. вечера. Вход свободный»²⁰⁸.

«В пятницу 30 квітня ц. р. [sic!] в 7 час. вечера в помещении Одесской Центральной Научной Библиотеки (Троицкого 24) состоится заседание Библиографического Семинара, на котором профессор Ф. Я. Савченко сделает доклад: 1. UCRAINICA на французском языке. 2. Информация о крупнейших зап.-европейских библиотеках»²⁰⁹.

Широке обговорення на Семінарі питань наукової класифікації було обумовлено ідеєю реформи систематичного каталогу бібліотеки²¹⁰. Це дало можливість С. Л. Рубінштейну ознайомити широку аудиторію з проектом переходу ЦНБ на десяткову класифікацію. Визнаючи, що перестановка книг за новою системою в бібліотеці, яка має книжковий фонд близько півмільйона томів, є нереальною, в ЦНБ м. Одеси пішли шляхом так званого «внутрішнього» переходу на десяткову систему. Було переіндексовано всю книгозбірню і, таким чином, складено систематичний каталог за десятковою системою. В результаті бібліотека була фактично переведена на нову систему. Колишній же шифр книги залишився як топографічний показник, тобто шифр, що вказує лише на місцезнаходження книги на полиці. Здійснення цієї ідеї заклало основу сучасного систематичного каталогу бібліотеки.

Особливо актуальним було звернення до проблем періодики в контексті роботи зі складання Зведеного каталогу наукових періодичних видань²¹¹, що розгорнулася в цей період.

Публікації членів семінару можна зустріти в «Журналі науково-дослідних кафедр м. Одеси», у часописах «Україна», «Бібліотечний збірник», «Историк-марксист», «Каторга и ссылка» тощо. У 1927 р. семінар був перейменований у Науково-дослідну комісію бібліотеки. Про інтенсивність роботи Комісії свідчить той факт, що з 1 жовтня 1928 р. по 2 травня 1929 р. відбулося 20 засідань, на яких заслухано та обговорено 18 доповідей, 8 рефератів, 4 звіти.

1927 рік став важливою віхою в науковому житті бібліотеки: почав виходити друкований орган бібліотеки – «Праці Центральної Наукової бібліотеки

м. Одеси». Це було величезним досягненням колективу бібліотеки та, перш за все, її директора. У зверненні С. Рубінштейна до Окрліта підкреслювалося, що «Одеська Центральна Наукова Бібліотека, як наукова установа, провадить наукову працю, результати якої вона, згідно пропозиції Укрнауки вважає за необхідне опублікувати в «Трудах Одеської Центральної Наукової Бібліотеки». Збірник І. Збірник цей мусить відбити стан та роботу Біб-ки на 110 році її існування та на 1-році Радянського будівництва»²¹².

Всього вийшло три томи. Перший том містив ґрунтовний нарис С. Л. Рубінштейна, присвячений Центральній науковій бібліотеці, а також опис відкритого в тому ж році Музею книги, підготовлений О. Л. Вайнштейном. Крім того, сюди увійшла низка статей і повідомлень співробітників бібліотеки (М. Петринського, Ф. Петруня, К. Копержинського, С. Борового) та інших наукових установ міста (П. Бузука, М. Слабченка, Д. Романовського). Другий том вийшов у двох випусках та містив бібліографію матеріалів про видатних українських письменників І. Котляревського та М. Коцюбинського, що була підготовлена Горєцьким.

На особливу увагу заслуговує третій том «Праць» – унікальний бібліографічний покажчик «Одеська періодична преса років революції та Громадянської Війни, 1917–1921». Для складання описів газет і журналів були використані всі великі одеські книгосховища: крім ЦНБ – Державна публічна б-ка, Українська державна б-ка ім. Шевченко, Єврейська академічна б-ка, Окружне архівне управління з Іспарта і Музеєм ім. Жовтневої революції, Архів праці; попередньо складені списки нараховували 290 назв періодики²¹³. Крім цього, для опису була залучена і та періодика, яка перебувала в приватних колекціях цілого ряду осіб, що люб'язно надали їх бібліотеці. Цільова установка бібліографічного покажчика одеської періодики полягала в тому, щоб «яко ключ до особливо цінної для епохи революції групи матеріалів (періодичної преси), стати за довідкове видання при вивченні історії Жовтневої революції»²¹⁴.

Покажчик став підтвердженням високого професіоналізму колективу бібліотеки. На жаль, третій том «Праць» виявився останнім, і після 1929 р. протягом тривалого періоду в бібліотеці не було свого періодичного видання.

Не всі плани, які виношувалися колективом бібліотеки, судилося реалізувати. Так, не були опубліковані анонсовані «Нариси з історії бібліографії України за 1917–1927 рр.», «Юридичні пам'ятники Західної Європи в колекції Губе», публікація низки автографів і пам'ятників історії культури в СРСР, бібліографічні описи репертуару французького театру і колекції видань епохи Французької революції з фонду Воронцових²¹⁵. Ці та інші масштабні проекти ЦНБ відбили принципово важливі напрямки науково-дослідної роботи бібліотеки: складання бібліографії України, вивчення стародруків та рукописних пам'яток у книгозбірні, бібліографічний опис найбільш цінних розділів історичних колекцій.

У висновку наведемо оцінку С. Л. Рубінштейном рівня, досягнутого Центральною науковою бібліотекою м. Одеси на кінець 1920-х рр.: «В діяльності Одеської Центральної Наукової Бібліотеки за останні роки все проріз-

ніше виявляється новий тип бібліотеки, що намічується в сучасних умовах. З'являючись бібліотекою суворо науковою, зі спеціальною установкою на обслуговування потреб наукової праці, вона разом із цим не має замкнутого характеру книгосховищ, що призначені для вузько обмеженого кола осіб ... її широко відчинено для всіх, що провадять наукову працю й мають потребу в науковій літературі. ЦНБ провадить самостійну науково-дослідчу працю в галузі бібліології – з тим, щоб, розгорнувши таким чином повніше свої багатства, сприяти їх науковому використанню ... Не обмежуючись на науково-допомічних функціях обслуговування чужої наукової праці, – бібліотека сама береться за наукову працю. Наукова бібліотека виходить із пасивної ролі книгосховища й виростає в наукову установу»²¹⁶.

Визнаємо, що слова С. Рубінштейна про бібліотеку як наукову установу не втратили своєї актуальності через 90 років і співзвучні сьогоднішньому розумінню завдань колективу та усвідомлення його наукового потенціалу.

Глава 3. Одеська державна наукова бібліотека (1930–1933)

1930-ті роки – досить драматичний період в історії бібліотеки. У ці часи відбулися реорганізації, що негативно позначились як на її фонді, так і на організації роботи. У травні 1930 р. НКО УРСР доручив Одеському уповноваженому Управління науки розробити проект реорганізації одеських бібліотек (Додаток 18). Згідно з постановою РНК УРСР від 1 серпня 1930 р. ОЦНБ влилася до складу Одеської державної бібліотеки, об'єднавшись з Одеською публічною (нині Одеська національна наукова бібліотека) та Українською державною бібліотеками²¹⁷.

Фактично об'єднання відбулося лише за адміністративним розпорядженням. Колишня університетська бібліотека залишилася в будівлі на вулиці 10-річчя Червоної армії (нині Преображенська, 24) як філія єдиної міської бібліотеки, виконуючи при цьому функції абонементу. Проте частина фондів Центральної наукової бібліотеки, в тому числі найцінніший фонд Музею книги, було передано колишній публічній бібліотеці. Він увійшов до складу «Книжкового музею Жовтневої революції», де і залишився після відновлення ОДУ у 1933 р. та наступного повернення університету його бібліотеки.

Книжки з Української державної бібліотеки, які влилися в фонд 1 жовтня 1930 р., було розділено на дві частини: дублети перейшли до відділу абонементу, а перші примірники склали основу відділу «Україніка» (Ucrainica) Одеської державної бібліотеки. Планувалося створення єдиного каталогу, тобто об'єднання картотек відділів «Україніка» всіх трьох бібліотек. Поняття «Україніка» трактувалося в широкому розумінні — всі публікації українською мовою і всі публікації про Україну. До картотеки об'єданого відділу мали

увійти картки не лише на публікації, що зберігалися в ОДБ, а й бібліографічні матеріали з різних джерел; зокрема розписувалися на картки матеріали з архіву М. Комарова²¹⁸. На 1930 р. картотека українського відділу налічувала майже 80 тисяч карток.

У цьому ж році С. Л. Рубінштейн переїхав до Ленінграду, де очолив кафедру психології Ленінградського педагогічного інституту. Директором колишньої ЦНБ став Й. Л. Вайнштейн, який раніше займав посаду заступника директора (з 1930 р.)²¹⁹.

Бібліотека поступово трансформувалась із традиційного книгосховища в провідну науково-дослідну установу. Продовжувалось вивчення бібліотечних фондів, удосконалювались каталоги, проводилась робота з підготовки зведеного каталогу іноземної періодики наукових бібліотек м. Одеси²²⁰, описувались одеські газети²²¹.

Ці роки розвитку книгозбірні пов'язані з утвердженням основних принципів радянської бібліотечної справи. Ще більше посилювався ідеологічний тиск на організацію бібліотечного обслуговування, головним завданням було політичне просвітництво користувачів, перетворення бібліотеки в центр, що активно сприяє мобілізації мас на виконання п'ятирічного плану соціалістичного будівництва.

Надзвичайної популярності набули соцзмагання як один з важливих засобів прискорення індустріалізації. ЦНБ м. Одеси також включилася у соцзмагання та уклала договір з ЦНБ м. Харкова, за яким намічалось збільшити виробничі результати, досягти найбільш високих показників з обслуговування читачів і видачі літератури та передбачалась велика кількість заходів з організації роботи бібліотеки.

Події, які відбувались в країні, безпосередньо впливали на діяльність бібліотеки. З 1929 р. в країні почалися необґрунтовані репресії. На долю колективу бібліотеки випали складні випробування. Низка високоосвічених фахівців бібліотечної справи були звільнені, заарештовані, відправлені до таборів.

Так, на початку 1930-х років був заарештований аспірант науково-дослідної кафедри при бібліотеці Олександр Борисович Варнеке (1904–19??)²²².

Двічі (15 червня 1928 р. «за участь в антирадянській діяльності» та 25 грудня 1937 р. як «одного із активних учасників контрреволюційної організації українських націоналістів») заарештовували Миколу Миколайовича Віркау (1892–1937). У 1920–1923 рр. він працював помічником бібліотекаря. 28 грудня 1937 р. постановою трійки при УНКВС в Одеській області Віркау М. М. був засуджений до розстрілу²²³.

У грудні 1929 р. зі звинуваченням в «антидержавній змові» був заарештований Федір Євстафійович Петрунь, який працював у бібліотеці з 1919 р. і на той час очолював відділ комплектування²²⁴. Незважаючи на вирок у вигляді 3 років виправно-трудових таборів, на початку 1931 р. Ф. Є. Петрунь був звільнений²²⁵.

У 1933 р. після арешту був засуджений та висланий з України К. О. Копержинський (1894–1953). Впродовж 1926–1928 рр. він керував відділом української Наукової бібліотеки. Незабаром Костянтина Олександровича знову заарештували за справою «Російської національної партії» («справа славівців»). Весною 1934 р. ученого засудили до трьох років виправних робіт та вислали спочатку в село Малоархангельськ Курської області, а потім – в Іркутськ²²⁶.

Штейнванд Герборд-Генріх-Іоанн Данилович (1896–19??) працював у бібліотеці з 1922 по 1930 рр., займаючи посади старшого бібліотекаря, асистента-консультанта, зав. відділом. 28 грудня 1933 р. був заарештований у звинуваченні в контрреволюційній діяльності, а у 1938 р. заарештований вдруге²²⁷. На початку 1939 р. постановою УНКВС в Одеській області від 31 жовтня 1935 р. був звільнений з під варті²²⁸.

Подібно іншим справам, сфальсифікованим співробітниками ОДПУ, була справа Миколи Миколайовича Петринського (1890–1938), який спочатку завідував відділом поповнення Наукової бібліотеки, а з часом – її науковим співробітником. Його було заарештовано 28 лютого 1938 р. за звинуваченням у діяльності «контрреволюційної, військово-націоналістичної, есерівської, терористичної організації»²²⁹.

Незважаючи на складну ситуацію в країні, бібліотека продовжувала свій розвиток. У 1931 р. був затверджений новий порядок каталогізації книг, а саме по форматній ознаці. Організовується предметний каталог.

Примітки

- ¹ Ряппо Я. П. Реформа высшей школы на Украине в годы революции (1920–1924 гг.). Київ, 1925. С. 4.
- ² Археологічний інститут складався з двох відділів: археологічного (декан – професор С. С. Дложевський) і археографічного (декан – професор Б. В. Варнеке). Очолив АрхІн магістрант Петроградського університету Ю. Г. Оксман, будучи завідуючим Одеським губернським архівним управлінням і Одеським губернським архівом. Його помічниками були А. В. Флоровський і Є. П. Трифільєв.
- ³ ДАОО. Ф. Р–1724. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 7.
- ⁴ Там само. Арк. 10.
- ⁵ Там само. Арк. 11.
- ⁶ ДАОО. Ф. Р–1724. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 57–58.
- ⁷ Там само. Спр. 10. Арк. 16.
- ⁸ Там само. Спр. 8. Арк. 15.
- ⁹ Там само. Спр. 10. Арк. 12.
- ¹⁰ Головою Одеського Губнаросу в 1920 р. був педагог і організатор народної освіти естонець Ян Ряппо, який згодом став заступником наркома освіти України. У 1921–1922 рр. – історик, педагог, пізніше видатний дипломат і перший президент Російської Академії наук В. П. Потьомкін. Потім – А. Д. Станков та А. М. Панкратова. Всі вони у подальшому стали відомими діячами науки і культури.
- ¹¹ Відділ було організовано 23 лютого 1920 р. на чолі з завідувачем Є. М. Щепкіним і його помічником Осиповичем
- ¹² Меженко Ю. Перспективи розвитку великих і наукових бібліотек на Україні. *Бібліол. вісті*. 1926. № 2. С. 32–39.

- ¹³ ДАОО. Ф. 1395. Оп. 1. Спр. 144.
- ¹⁴ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. Киев, 1921. С. 848
- ¹⁵ Наукове бюро складалося з голови, заступника голови, вченого секретаря, членів бюро, у загальній кількості 13 осіб. З 28 грудня 1921 р. головою Наукового бюро Губпрофосу був призначений професор Чарльз Кларк. Одночасно він керував Відділом Губпрофосу. Заступником голови Наукового бюро Одеського Губпрофосу тоді ж був призначений професор В. Ф. Каган. Засідання Наукового бюро проводилися не менше ніж 2 рази на тиждень. На них, у разі необхідності, запрошували інших осіб, компетентних у справах, що розглядаються у Бюро. Учасниками нарад Наукового бюро були також керівники НДІ кафедр і секцій цих кафедр. Саме Бюро складалося із двох секцій: науково-дослідницької та секції наукової інформації та консультації. У першій зосереджувалися всі справи з управління НДІ установами і з організації науково-дослідницької роботи: по скликанню наукових з'їздів, нарад, організації науково-дослідних екскурсій і т. д. Науково-інформаційна секція вела облік усіх наукових установ і наукових робіт в Одесі: реєструвала науковців, піклувалася належним постачанням цих установ та їх співробітників необхідними ресурсами, відповідала за зв'язки з ін. науковими установами, збирала відомості про виробничу науково-творчу роботу в губернії Радянській федерації (як тоді говорили про Україну) та в іноземних державах. Вона ж сприяла виданню і поширенню наукових праць, виробленню і розгляду навчальних планів і програм, а також займалася науковою консультацією всіх відділів Губпрофосу, а також науково-дослідницьких установ.
- ¹⁶ ДАОО. Ф. Р-1395. Оп. 1. Спр. 167. Арк. 76–77.
- ¹⁷ Схема исследовательских кафедр в Одессе, представленная на утверждение Научного комитета. *Наука на Украине*. 1922. № 3. С. 237–241.
- ¹⁸ ДАОО. Ф. Р-1724. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 17–17 зв.
- ¹⁹ Там само. Арк. 17 зв.
- ²⁰ Секачев Георгій (Юрій) Андрійович (1894–1968) – біолог. Викладав у ІНУ і ОІНГ.
- ²¹ Оксман Юліан Григорович (1894–1970) – літературознавець, доктор філологічних наук. З 1923 р. був професором Петроградського університету, в 1933–1936 рр. – заступником директора Пушкінського Будинку (Інституту російської літератури Академії наук СРСР), в 1937–1946 рр. – репресований. Після звільнення, в 1947–1957 рр., був професором Саратовського університету, в 1958–1964 рр. – старшим науковим співробітником Інституту світової літератури ім. Горького. Відомий як один з провідних фахівців у області вивчення творчої лабораторії О. С. Пушкіна при створенні «Історії Пугачова» та «Капітанської дочки».
- ²² Летнін Олександр Львович – фізик, співробітник «Рус. мысли» 1905–1912 рр., викладач Московських середніх навчальних закладів.
- ²³ ДАОО. Ф. Р-1724. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 10.
- ²⁴ Внуков Тихон Митрофанович (1890–1938) – економіст-географ, професор. Ректор Одеського інституту народної освіти у 1926–1930 рр.
- ²⁵ Ч. Дж. Кларк – керівник Науково-дослідної кафедри прикладної механіки у м. Одеса.
- ²⁶ Каган Веніамін Федорович (1869–1953) – відомий геометр, професор Новоросійського, потім Московського університетів.
- ²⁷ Тимченко Іван Юрійович (1863–1939) – математик, професор Одеського (Новоросійського) університету, провідний вчений багатьох вищих навчальних закладів міста.
- ²⁸ Кангер Артур Мартинович (1875–1960) – фармацевт, судовий хімік і криміналіст. У 1916–1918 рр. очолював кафедру фармації та фармакології Одеських вищих жіночих медичних курсів. У вересні 1921 р. на її основі було створено Одеський хіміко-фармацевтичний інститут, ректором якого він був до від'їзду в 1923 р. у Латвію.
- ²⁹ Немировський Еммануїл Якович (1874–1929) – правознавець, фахівець із кримінального права. З 3 вересня 1921 р. був професором та деканом адміністративно-консультативного факультету Одеського інституту народного господарства.

- ³⁰ Мандельштам Леонід Ісаакович (1879–1944) – фізик, академік Академії наук СРСР (1929; член–кореспондент Академії наук СРСР з 1928 р.). Професор фізики новоствореного Одеського політехнічного інституту (1918–1921).
- ³¹ Кандиба Борис Миколаєвич (1865–1929) – гідротехнік, професор (з 1903 р.). У 1901–1929 рр. керував кафедрами водних шляхів, портових і гідротехнічних споруд у вищих навчальних закладах Петербурга і Одеси. Брав участь у проектуванні та спорудженні ряду великих гідроенергетичних комплексів.
- ³² Папалексі Микола Дмитрович (1880–1947) – фізик, академік АН СРСР, основоположник радянської радіоастрономії. Був одним із засновників і викладачів Одеського політехнічного інституту (1918–1922).
- ³³ Костямін Микола Миколайович (1868–1958) – медик-гігієніст. Після виокремлення медичного факультету Новоросійського університету в самостійний інститут – професор кафедри експериментальної гігієни. У 1921–1922 рр. був ректором Одеського медичного інституту.
- ³⁴ Лосвецький Давид Абрамович – фахівець із фінансів.
- ³⁵ Суслов Гаврило Костянтинівич (1857–1935) – вчений-механік, професор Київського інституту, ректор Одеського політехнічного інституту.
- ³⁶ Петренко-Критченко Павло Іванович (1866–1944) – хімік-органік, член-кореспондент АН УРСР. У 1921 р. в Одесі на базі кількох університетських кафедр хімії був створений Інститут прикладної хімії та радіології, одним із засновників якого він був. У 1923 р. очолював Науково-дослідну кафедру хімії при Вищому технікумі прикладної хімії.
- ³⁷ Браунер Олександр Олександрович (1857–1941) – зоолог, археолог, письменник. У 1917–1918 рр. був головою комітету сільськогосподарських курсів у Одесі, на базі яких виник Одеський сільськогосподарський інститут.
- ³⁸ Бабкін Борис Петрович (1876–1950) – фізіолог, професор, завідувач кафедри фізіології у Новоросійському університеті. У 1921–1922 рр. працював у Американській організації допомоги голодуючим, допомагав біженцям із Москви та Петрограду. У серпні 1922 р. його було заарештовано та вислано з країни.
- ³⁹ Трифільєв Євген Парфенович (1867–1928) – історик, археолог, архівіст. Професор Новоросійського університету. У 1920-ті рр. брав участь у реформі вищої школи в Одесі, займав посади заступника голови Гумобіну, проректора Археологічного інституту, очолював кафедру російської історії в ІНО та ін.
- ⁴⁰ Варнеке Борис Васильович (1874–1944) – філолог-латиніст, історик римського та вітчизняного театру. Професор Новоросійського університету, Одеського інституту народної освіти.
- ⁴¹ Корнман Іван Євгенович – професор Одеського медичного інституту.
- ⁴² Храчевич Костянтин Єрофєєвич (1869–1941) – історик, журналіст, професор. Висланий із країни в 1922 р.
- ⁴³ Рапопорт Ілля Рафаїлович – директор гімназії в Одесі.
- ⁴⁴ Герлих Йосиф Ісаакович – викладач політекономії в Одеському ІНО.
- ⁴⁵ Розенталь Микола Миколайович (1892–1960) – історик.
- ⁴⁶ Шпаков Олексій Якович (1868–1927) – юрист, фахівець у галузі історії руського права. Професор Новоросійського університету, директор Одеських вищих жіночих курсів. У 1920-ті рр. очолював спочатку Інститут гуманітарно-суспільних наук, а потім – Інститут народного господарства в Одесі.
- ⁴⁷ Бурксер Євген Самійлович (1887–1965) – хімік-радіолог, член-кореспондент АН УРСР. У 1920-ті рр. був директором Інституту прикладної хімії та радіології.
- ⁴⁸ Бертенсон Лев Бернардович (1850–1929) – лікар-бальнеолог, доктор медицини, професор.
- ⁴⁹ Крижановський Дмитро Антонович (1883–1938) – математик. Доцент фізико-математичного факультету ІНУ. У 1920-ті рр. був професором Фізматіна в Одесі.
- ⁵⁰ ДАОО. Ф. 1395. Оп. 1. Спр. 144.
- ⁵¹ Робота удостоєна Уваровської премії Академії наук і зберегла наукове значення, про що свідчать «Очерки истории исторической науки в СССР» (М., 1963. Т. 3. С. 329).

- ⁵² Будучи членом Ради університету, він, навіть, був відсутній на його засіданні 16 вересня 1919 р., коли рідна сестра Клавдія Флоровська була прийнята на посаду приват-доцента кафедри загальної історії історико-філологічного факультету, трохи випередивши брата Георгія, прийнятого приват-доцентом 26 жовтня 1919 р. на той же факультет на відділення філософії та психології, під керівництвом професора М. М. Ланге.
- ⁵³ Наказами комісара освіти С. М. Щепкіна від 18 і 23 квітня 1919 р. звільнялася зі служби у Новоросійському університеті і була виключена з його списків велика група старих професорів, які явно не відповідали радянській владі. Багато з них були арештовані, деяких звільнила Добровольча армія. На засіданні Ради 26 серпня 1919 р. ректор А. Д. Білімович доповів про розстріл більшовиками С. В. Левашова, професора Яворського, помічника бібліотекаря І. І. Дусинського і служителя Топольського.
- ⁵⁴ Пізніше інших, на початку 1920 р. виїхали з країни четверо з родини Флоровських – кафедральний протоієрей В. А. Флоровський з дружиною К. Г. Флоровською, їхні діти Георгій і Клавдія, з ними – рідний брат дружини, професор М. Г. Попруженко. Дружини братів Василя та Антона умовили чоловіків залишитися на батьківщині.
- ⁵⁵ ДАОО. Ф. 1395. Оп. 1. Спр. 167. У тексті виділені прізвища співробітників зі списку за 1920 р. У період із 1960 по 1968 рр. А. В. Флоровський вів листування з одеським істориком В. Т. Галясом. Він жваво цікавився справами свого рідного університету, стежив за працями вчених-істориків ОДУ. У листах він не раз висловлював побажання побувати в Одесі, але цей намір так і не здійснився.
- ⁵⁶ Галяс В. Т. Русский историк-славист А. В. Флоровский. *Дерибасовская-Решильевская : одес. альм.* 2003. № 5. С. 9–25.
- ⁵⁷ У 1922 р. радянський уряд з ініціативи В. Леніна прийняв рішення про висилку з країни великої групи великих вчених – істориків, правознавців, філологів (т. зв. «філософський пароплав»). А. В. Флоровський входив до «української групи» великого списку, його відправили одним із перших. Вчений прибув із Одеси до Константинополя, а звідти – перебрався до Праги, де пройшло все його подальше життя. Він успішно працював у Карловому університеті (з 1933 р. – доктор філософії і професор, з 1948 по 1957 рр. – ординарний професор кафедри російської історії). Автор цінних праць із історії слов'ян і півдня України. Брав активну участь у роботі Російського історичного товариства, Російського закордонного історичного архіву, був членом правління Федерації історичних товариств Східної Європи і слов'янських країн. У грудні 1946 р. А. В. Флоровський отримав радянське громадянство, проте вважав за краще залишитися у Празі. Разом із тим, він встановив наукові зв'язки зі своїми радянськими колегами, деякі його роботи були опубліковані у вітчизняних наукових журналах.
- ⁵⁸ Чебыкин А. Я., Пивоварчик И. М. Научная и общественная деятельность С. Л. Рубинштейна в Одессе. *Психол. журн.* 2010. Т. 31, № 3. С. 96–101 ; ДАОО. Ф. 1287. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 21 ; Рубинштейн С. Л. Современное состояние и очередные задачи научной библиографии в СССР. *Библиография.* 1929. № 4. С. 3–40 ; Його ж. Завдання наукової бібліографії на Україні. *Бібл. зб. Ч. 1 : Пр. 1-ої конф. наук. б-к УСРР.* 1926. С. 54–62 ; Його ж. Основні завдання наукової бібліографії в СРСР. *Пр. Одес. Центр. наук. б-ки.* 1927. Т. 1. С. 121–136.
- ⁵⁹ Абульханова-Славская К. С. Проблемы методологии науки и философской антропологии в контексте парадигмы субъекта С. Л. Рубинштейна. *Философия не кончается... Из истории отечественной философии : XX век 1960–1980-е гг.* : в 2 кн. / под ред. В. А. Лекторского. М., 1999. Кн. 2. С. 335–336.
- ⁶⁰ ДАОО. Ф. 1593. Оп. 1. Од. зб. 5741. Арк. 4. Ще при прийнятті до Новоросійського університету С. Л. Рубинштейн презентував наукову роботу «Исследование, относящееся к проблеме метода (абсолютный рационализм)», на яку написав відгук М. М. Ланге. У рецензії відзначено високий рівень наукових здібностей молодого автора: «Для специальной задачи нашего отзыва достаточно указать две существенных черты исследования. Изложение их содержания ясно показывает нам, во-первых, основательное знакомство автора с истори-

ей философии, в частности с учениями нового и древнего идеализма – с Кантом, Гегелем и Платоном, и умение критически пользоваться этими знаниями, во-вторых, при обсуждении основных философских проблем автор всюду обнаруживает, что эти исторические знания являются для него не мертвым капиталом учености, но служащему и используются им для самостоятельной философии – критической работы для обсуждения философских личных домыслов, к которым побуждает его собственное живое философское творчество. При таких условиях, т. е. с одной стороны, коротких и основательных философем исторической школы, давшей автору знание классиков философии, а, с другой – в живом самостоятельном философском личном домысле, ищущем всегда ответов на вечные проблемы человеческой мысли и заставляющем автора все дальше углубляться в смысл ставимых им проблем, лежит, по нашему мнению, вполне надежное и достаточное основание ожидать и в дальнейшем успехов в философской деятельности С. Л. Рубинштейна, а равно уверенность, что его деятельность в качестве преподавателя нашего университета может быть весьма ценной для кафедры философии и для руководства занятиями студентов, относящимися к этой кафедре. Поэтому я имею честь предложить факультету признать доктора философии Марбургского университета С. Л. Рубинштейна приват-доцентом нашего университета по кафедре философии».

- 61 Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту. Одеса, 2010. 428 с.
- 62 ДАОО. Ф. 1287. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 21.
- 63 ДАОО. Ф. Р–1724. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 14.
- 64 ДАОО. Ф. 39. Оп. 1. Спр. 38.
- 65 Розробка питань теорії української бібліографії зосереджена була у той час у Києві, головним чином у Науково-дослідній комісії бібліотекознавства та бібліографії Всенародної бібліотеки України при ВУАН (скорочено НДКБ). Робота комісії була зосереджена в 3-х секціях: бібліотекознавства, бібліографії та книгокористування. На чолі комісії стояла Президія у складі голови С. П. Пастернака. У своїй діяльності комісія користувалася різноманітними формами індивідуальної та колективної роботи членів НДКБ, доручаючи розробку деяких тем групам своїх членів або утворюючи спеціальні підкомісії. Результати своєї діяльності Комісія друкувала в «Журналі бібліотекознавства та бібліографії» та у збірниках, один із яких повністю був присвячений питанням бібліографії на Україні. Другий центр наукових досліджень із бібліотекознавства в Україні на той час концентрувався в Українському науково-дослідному інституті книгознавства (УНДК).
- 66 ДАОО. Ф. Р–1724. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 11–15.
- 67 Там само. Арк. 41.
- 68 Абульханова-Славская К. А. Проблемы жизни и творчества С. Л. Рубинштейна. *Психол. журн.* 1989. Т. 10, № 5. С. 25–37 ; Ананьев Б. Г. Творческий путь С. Л. Рубинштейна. *Вопр. психологии.* 1969. № 5. С. 126–129 ; Будилова Е. А. Методология, теория и эксперимент в научном творчестве С. Л. Рубинштейна. *Вопр. психологии.* 1979. № 3. С. 106–114 ; Вторые Рубинштейновские чтения в Одессе. *Психол. журн.* 1993. Т. 14, № 2. С. 140–141 ; Сергей Леонидович Рубинштейн : очерки, воспоминания, материалы. М., 1989. 440 с. ; Цуканов Б. Й. Одесский период жизни С. Л. Рубинштейна: к 100-летию со дня рождения. *Психол. журн.* 1989. Т. 10, № 3. С. 32–34.
- 69 ДАОО. Ф. Р–1724. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 1–9.
- 70 Козловський В. Бібліотекознавство в УСРР за період 1917–1927 років. *Журн. бібліотекознавства та бібліографії.* 1927. № 2. С. 9.
- 71 Боровий С. Я. Наукова бібліотека в сучасних умовах. *Бібліол. вісті.* 1930. № 1. С. 58–90.
- 72 Бюлетень Народного комісаріату освіти. 1924. Ч. 3–4. С. 5.
- 73 Петрунь Ф. Е. Центральная научно-учебная библиотека г. Одессы. *Библ. обозрение.* 1925. Кн. 1. С. 107–108.

- ⁷⁴ Рубінштейн С. Л. Одеська Центральна Наукова Бібліотека. *Пр. Одес. центр. наук. б-ки*. Одеса, 1927. Т. 1. С. 2.
- ⁷⁵ Там само.
- ⁷⁶ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті. Київ, 2009. С. 125.
- ⁷⁷ Рубінштейн С. Л. Постачання літератури науковим бібліотекам. *Бібл. зб. Ч. 1 : Пр. 1-ої конф. наук. б-к УСРР*. Київ, 1926. С. 129.
- ⁷⁸ Рубінштейн С. Л. Постачання літератури ... С. 128–131 ; Рубінштейн С. Л. Одеська Центральна Наукова Бібліотека... С. 5.
- ⁷⁹ Рубінштейн С. Л. Постачання літератури ... С. 129–130.
- ⁸⁰ Там само. С. 130–131.
- ⁸¹ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 40. Арк. 64.
- ⁸² Рубінштейн С. Л. Одеська Центральна Наукова Бібліотека... С. 15.
- ⁸³ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 6. Од. зб. 76. Арк. 41.
- ⁸⁴ Про бібліотеку Воронцова в Одесі : по докл. С. Рубінштейна. *Бібліол. вісті*. 1923. Ч. 4 (груд.). Стопчик 54. Зі ст.: Перша Всеукраїнська нарада робітників книги.
- ⁸⁵ Нагадаємо, що до 1934 р. Харків був столицею Української РСР.
- ⁸⁶ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 6. Од. зб. 75. Арк. 127–130 ; Там само. Од. зб. 78. Арк. 4–12. Були підготовлені також відгуки наукової громадськості міста, у тому числі – компетентних фахівців, що безпосередньо займалися дослідженнями на базі зазначених фондів – професорів А. Г. Гоголова-Гоголіба та І. Я. Фааса (НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 6. Од. зб. 78. Арк. 1–3).
- ⁸⁷ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 6. Од. зб. 75. Арк. 130.
- ⁸⁸ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Зазнач. твір. С. 124.
- ⁸⁹ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 50. Арк. 2. Див. також: Левченко В. В. Судьбы сотрудников Научной библиотеки Одесского университета на фоне социально-политических трансформаций первой трети XX века. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2013. Т. 18, вип. 1 (9). С. 31.
- ⁹⁰ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 3. Од. зб. 29. Арк. 27.
- ⁹¹ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 2. Од. зб. 18. Арк. 135.
- ⁹² Там само. Од. зб. 17. Арк. 57.
- ⁹³ Тут і далі зберігається орфографія документу.
- ⁹⁴ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 50. Арк. 2–4 (див. також: Там само. К. 7. Од. зб. 82. Арк. 14–14 зв.)
- ⁹⁵ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 50. Арк. 3.
- ⁹⁶ Там само.
- ⁹⁷ Петрунь Ф. Центральная научно-учебная библиотека г. Одессы ...
- ⁹⁸ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 6. Од. зб. 81. Арк. 112.
- ⁹⁹ Там само. К. 7. Од. зб. 82. Арк. 19.
- ¹⁰⁰ Там само. К. 2. Од. зб. 17. Арк. 59–60 ; Там само. К. 3. Од. зб. 29. Арк. 18–19.
- ¹⁰¹ Там само. К. 4. Од. зб. 50. Арк. 3 ; Там само. К. 7. Од. зб. 82. Арк. 14.
- ¹⁰² Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Зазнач. твір. С. 125.
- ¹⁰³ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 46. Арк. 5–6.
- ¹⁰⁴ Там само. Арк. 11.
- ¹⁰⁵ Там само.
- ¹⁰⁶ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 46. Арк. 14–15.
- ¹⁰⁷ Там само. Арк. 5–6.
- ¹⁰⁸ Див.: Видавнича спадщина українського ренесансу : каталог виставки / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; авт.-упоряд.: О. Л. Ляшенко, І. М. Усатенко. Одеса, 2011. 85 с.
- ¹⁰⁹ Український відділ Одеської центральної наукової бібліотеки. *Журн. бібліотекознавства та бібліографії*. 1929. № 3. С. 117.

- ¹¹⁰ Там само.
- ¹¹¹ Там само.
- ¹¹² Там само. С. 117–118.
- ¹¹³ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 2. Од. зб. 17. Арк. 73.
- ¹¹⁴ Левченко В. В. Копержинський Костянтин Олександрович: 1) *Одеські історики*. Т. 1. Одеса, 2009. С. 179 ; 2) *Дослідники історії Південної України* : бібліогр. довід. Київ, 2016. Т. 2. С. 211–215.
- ¹¹⁵ Копержинський К. Українське наукове літературознавство за останні 10 років. *Студії з історії України науково-дослідної кафедри історії України в Києві*. Київ, 1929. Т. 2. С. XXI–LII.
- ¹¹⁶ Бібліографічні уваги до історії української книги 80-х–90-х років XIX століття в Одесі. *Пр. Одес. центр. наук. б-ки*. 1927. Т. 1. С. 164–171. Див. також : Гуменюк М. П. К. О. Копержинський – бібліограф і книгознавець. *Гуменюк М. П. Біля джерел української радянської бібліографії*. Київ, 1991. С. 18–25.
- ¹¹⁷ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 48. Арк. 5–6.
- ¹¹⁸ Там само. Арк. 2, 34, 43.
- ¹¹⁹ Там само. Арк. 44.
- ¹²⁰ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 6. Од. зб. 81. Арк. 100.
- ¹²¹ ДАОО. Ф. Р–39. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 64. Щиро дякуємо В. В. Левченку за надання інформації про даний документ.
- ¹²² Левченко В. В. Володимир Якович Герасименко: життя та науково-педагогічна діяльність історика української літератури. *Наук. вісн. / Одес. держ. екон. ун-т ; Всеукр. асоц. молодих науковців*. 2007. № 8 (45). С. 203–214.
- ¹²³ ДАОО. Ф. Р–39. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 1 зв.
- ¹²⁴ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 5. Од. зб. 53. Арк. 48, 69–71.
- ¹²⁵ Вайнштейн О. Музей Книги Одеської Центральної Наукової Бібліотеки. *Пр. Одес. центр. наук. б-ки*. 1927. Т. 1. С. 17.
- ¹²⁶ Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетах и некоторых других библиотеках России. Одесса, 1915. С. 175.
- ¹²⁷ Див.: Вайнштейн О. Л. Музей книги ...
- ¹²⁸ Вайнштейн О. Л. Музей книги ...
- ¹²⁹ Петрунь Ф. Е. Центральная научно-учебная библиотека г. Одессы... С. 108 ; Ковальчук Г. І. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. Київ, 2004. С. 171–172.
- ¹³⁰ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 50. Арк. 3.
- ¹³¹ ДАОО. Ф. Р–1724. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 88–88 зв.
- ¹³² Савельєва Є. В. Дослідження історії України в науково-бібліографічній діяльності Ф. Є. Петрун'я. *Вісн. Одес. нац. ун-ту*. 2007. Т. 12, вип. 4 : Бібліотекознавство. Бібліографознавство. Книгознавство. С. 137.
- ¹³³ Рубінштейн С. Одеська Центральна Наукова Бібліотека... С. 6.
- ¹³⁴ Объяснительная записка к отчету о переинвентаризации фондов научной библиотеки Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова. *Отчеты о работе Науч. б-ки Одес. гос. ун-та им. И. И. Мечникова за 1940 г., 1945 г., 1946 г., 1950 г.* Одеса, б. г. Л. 1–7.
- ¹³⁵ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 40. Арк. 17.
- ¹³⁶ Боровой С. Я. Воспоминания. М. ; Иерусалим, 1993. С. 135–150 ; Самодурова В. В. Научная библиотека Одесского университета в 1920-е годы. *Наукова бібліотека в сучасному суспільстві: Історія, проблеми, перспективи : до 185-річчя Наук. б-ки Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова* : зб. ст. Одеса, 2003. С. 97–106.
- ¹³⁷ ДАОО. Ф. Р–39. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 1.
- ¹³⁸ Там само.
- ¹³⁹ Тоцький П. М. Вайнштейн Осип Львович. *Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов.* Вид. 2-е, доп. Т. 2 : А–І. Одеса, 2005. С. 197–198.
- ¹⁴⁰ ДАОО. Ф. Р–1724. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 66.

- ¹⁴¹ ДАОО. Ф. Р–1593. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 136
- ¹⁴² Рубінштейн С. Одеська Центральна Наукова Бібліотека ... С. 5.
- ¹⁴³ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 138. Арк. 87.
- ¹⁴⁴ Берков П. Н., Маленн А. И., Тонкова Р. М. Издания времени Великой французской революции в собрании Одесской центральной научной библиотеки. *Изв. Акад. наук СССР*. VII серия. Отд. обществ. наук. 1935. № 6. С. 601–602.
- ¹⁴⁵ Рамм Б. Я. Научная и общественная деятельность Осипа Львовича Вайнштейна (1894–1980). *История и историки : историограф. ежегодник*, 1982–1983. М., 1987. С. 258–259.
- ¹⁴⁶ У Науковій бібліотеці ОНУ зберігається два примірники цієї роботи, один з них – з дарчим написом автора.
- ¹⁴⁷ БСС. М., 1934. Т. 64. Стб. 124–128.
- ¹⁴⁸ Див. докладніше: Полевщикова Е. В. О. Л. Вайнштейн и изучение именных фондов Научной библиотеки ОНУ имени И. И. Мечникова в 1920-е годы. *Вісн. Одес. нац. ун-ту*. Одеса, 2007. Т. 12, вип. 4 : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. С. 119–133.
- ¹⁴⁹ Вайнштейн Й. Л. Невиданий уривок про Вольтера. *Журн. науч.-исслед. кафедр в Одессе*. 1924. Т. 1, № 7. С. 44–50. Див. також: Вайнштейн О. Л. Кто является автором «Исторического комментария» к произведению Вольтера? *Вольтер : статьи и материалы* / под ред. М. П. Алексеева. Л., 1947. С. 202–209.
- ¹⁵⁰ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 2. Од. зб. 13. Арк. 5–5 зв.
- ¹⁵¹ Вайнштейн О. Л. Граф А. Г. Строганов у Франції 1842–1845 рр. Київ, 1930. С. 147–162. Окр. відб. з «Зб. заходознавства» (1930, кн. 2).
- ¹⁵² Вайнштейн О. Л. Збірка гр. О. Строганова в Головній бібліотеці вищої школи м. Одеси. *Бібліол. вісті*. 1925. № 1–2 (8–9). С. 123–125.
- ¹⁵³ Див.: Полевщикова Е. В. О. Л. Вайнштейн и изучение именных фондов ...
- ¹⁵⁴ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 3. Од. зб. 29. Арк. 27. Раніше І. Я. Фаас був вченим секретарем Головної бібліотеки вищої школи Одеси.
- ¹⁵⁵ Боровой С. Я. Воспоминания. С. 142.
- ¹⁵⁶ Фаас І. Інкунабули Одеської Центральної наукової бібліотеки. *Бібліол. вісті*. 1927. № 2 (15). С. 69–90 й окремо: Фаас І. Я. Інкунабули Центральної Наукової Бібліотеки Одеси. Одеса, 1927. 24 с. ; Зданевич Б. Перша спроба опису інкунабулів на Україні. *Зан. іст-філол. від. ВУАН*. 1928. Вип. 16. С. 315–324.
- ¹⁵⁷ Зданевич Б. Зазнач. твір. С. 321.
- ¹⁵⁸ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 6. Од. зб. 78. Арк. 1–3.
- ¹⁵⁹ Музичко О. Є. Фаас Іван Якович. *Одеські історики*. Т. 1. С. 413–415 ; Його ж. Взаємодія одеського та київського книгознавчих осередків у листуванні одеситів С. Я. Борового, Ф. Є. Петруня, І. Я. Фааса з киянами Ю. О. Меженко та Б. І. Зданевичем. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. Одеса, 2010. Т. 15, вип. 21. С. 57–63.
- ¹⁶⁰ Левченко В. В. Штейнванд Герборд (Герберт) Данилович. *Одеські історики*. Т. 1. С. 450.
- ¹⁶¹ Одеська періодична преса років революції та громадянської війни, 1917–1921 / уклад.: Г. Д. Штейнванд ; за ред. С. Л. Рубінштейна. Одеса, 1929. 175 с. (Пр. Одес. центр. наук. б-ки ; т. 3).
- ¹⁶² Самодурова В. В. «Одеська періодична преса років революції та громадянської війни (1917–1921)» – раритетное издание ЦНБ г. Одессы. *Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці : матеріали Міжнар. книгознавчих читань* (Одеса, 14–16 верес. 2009 р.). Одеса, 2010. С. 289.
- ¹⁶³ ДАОО. Ф. Р–1724. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 88–88 зв.
- ¹⁶⁴ Там само. Арк. 88–88 зв.
- ¹⁶⁵ Петрунь Ф. Е. Центральная научно-учебная библиотека г. Одессы...
- ¹⁶⁶ Петрунь Ф. Е.: 1) З історії збирання рукописів на Балканському півострові : до 80-ліття «Очерка путешествия по Европейской Турции» В. Григоровича, Казань, 1848 г. *Бібліол.*

- вісті. 1929. № 2–3 (19–20). С. 36–47 ; 2) К библиографии печатных трудов В. И. Григоровича. *ИРЯС АН СССР*. 1929. Т. 2, вып. 1. С. 337–345 ; 3) Передодеський період діяльності В. І. Григоровича та зв'язки її з Україною. *Вісн. Одес. комісії краєзнавства при УАН*. Секція соц.-іст. 1929. № 4–5. С. 28 ; 4) Рукописна збірка В. І. Григоровича : бібліогр. замітки. *Пр. Одес. центр. наук. б-ки*. 1927. Т. 1. С. 137–163.
- ¹⁶⁷ Боровой С. Я. Воспоминания. С. 140.
- ¹⁶⁸ Петрунь Ф. Е.: 1) К вопросу об источниках «Большого Чертежа». *Журн. науч.-исслед. кафедр в Одессе*. 1924. № 7. С. 37–43 ; 2) Качибей на старинных картах. *Зап. Одес. о-ва естествоиспытателей*. 1928. Т. 44. С. 191–198 ; 3) Московські переробки західноєвропейських мап. *Ювіл. зб. на пошану акад. Д. І. Багалія з нагоди 70-ї річниці життя та 50-х роковин наукової діяльності*. Київ, 1927. Т. 1. С. 625–635 ; 4) Мапа шляхів України першої половини ХІХ ст. *Зап. Одес. ін-ту нар. господарства*. 1928. Т. 1. С. 91–94 ; 5) Старовинні шляхи Одещини : іст.-топогр. довідка. *Вісн. Одес. комісії краєзнавства при УАН*. Секція соц.-іст. 1929. № 4–5. С. 32–43 ; 6) Степове Побужжя в господарському та військовим укладі Українського пограниччя : замітки до Броневського та Боплана. *Журн. наук.-дослід. кафедр м. Одеси*. 1926. Т. 2, № 2. С. 91–103 ; 7) Східна межа Великого Князівства Литовського в 30-х роках ХV сторіччя. *Ювіл. зб. на пошану акад. М. С. Грушевського з нагоди 60-ї річниці життя та 40-х роковин наукової діяльності*. Київ, 1928. С. 165–168 ; 8) Ханські ярлики на українські землі (До питання про татарську Україну). *Східний світ*. 1928. № 2. С. 170–185 та ін.
- ¹⁶⁹ Левченко В. В. Судьбы сотрудников Научной библиотеки ... С. 35.
- ¹⁷⁰ Матеріали до бібліографії революційного руху в Одесі : до 10-річчя Радвлади на Україні / упоряд.: М. М. Петринський, М. В. Рапопорт, В. В. Стратен та ін. Одеса, 1929. Вип. 2 ; Бібліографія революційного руху в Одесі (1820–1920) / упоряд.: М. М. Петринський, М. В. Рапопорт, В. В. Стратен та ін. Одеса, 1933. LI, 194 с. (Пр. Одес. держ. наук. б-ки ; т. 1) ; Петринський М. Матеріали до історії жовтневих днів в Одесі (архів комісара тимчасового уряду). *Пр. Одес. центр. наук. б-ки*. 1927. Т. 1. С. 79–117 ; Його ж. Центральна наукова бібліотека м. Одеси. *Зап. Укр. бібліогр. т-ва в Одесі*. 1929. Ч. 2–3. С. 136–138.
- ¹⁷¹ Боровой С. Я. Воспоминания. С. 141.
- ¹⁷² Левченко В., Петровський Е. Петринський Микола Миколайович. *Дослідники історії Південної України*. Т. 2. С. 292–295 ; Левченко В. В. Судьбы сотрудников Научной библиотеки ... С. 26–49 ; Расстрел историка Петринского Н. Н. *Смирнов В. Реквием XX века*. Одесса, 2001. Ч. 1. С. 25–39.
- ¹⁷³ Копержинський К. Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття. 1917–1927...
- ¹⁷⁴ Левченко В. Копержинський Костянтин Олександрович. *Дослідники історії Південної України*. Т. 2. С. 211–212 ; Його ж. Судьбы сотрудников Научной библиотеки ... С. 35–36.
- ¹⁷⁵ Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.) : позитивний досвід невдалого експерименту. Одеса, 2010. С. 121, 146 і далі.
- ¹⁷⁶ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 40. Арк. 17.
- ¹⁷⁷ Левченко В. В. Судьбы сотрудников Научной библиотеки ... С. 33.
- ¹⁷⁸ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 2. Од. зб. 18. Арк. 121. Див. також: ДАОО. Ф. Р–1724. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 68 (Положение о библиотечных практикантах в научных библиотеках г. Одессы).
- ¹⁷⁹ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 2. Од. зб. 18. Арк. 123.
- ¹⁸⁰ Левченко В. В. Судьбы сотрудников Научной библиотеки... С. 33.
- ¹⁸¹ Самодурова В. В. Библиографический семинар как активный метод деятельности ЦНБ г. Одессы в 20-е гг. XX ст. *Вісн. одес. ун-ту*. 2009. Т. 14, вип. 19 : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. С. 92–107.
- ¹⁸² Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 5. Од. зб. 53 Арк. 63–65 ; Ковальчук Г. І. Український Науковий Інститут Книгознавства (1922–1936). Київ, 2015. С. 81.
- ¹⁸³ Там само. Арк. 63–65.

- ¹⁸⁴ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 3 Од. зб. 29. Арк. 145.
- ¹⁸⁵ Там само. Арк. 142.
- ¹⁸⁶ Там само. Арк. 91–92.
- ¹⁸⁷ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 5. Од. зб. 53 Арк. 83. За спогадами Саула Яковича, ставка аспіранта була розділена наполовину між ним та іншим аспірантом – О. Б. Варнеке (Боровой С. Воспоминания. С. 134).
- ¹⁸⁸ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 3. Од. зб. 29.
- ¹⁸⁹ Див. заяву М. П. Олексієва від 8.05.1926. Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 3 Од. зб. 29. Арк. 98.
- ¹⁹⁰ У подальшому Г. Б. Цомакіон успішно займався дослідженнями з історії археології у Північному Причорномор'ї.
- ¹⁹¹ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 5. Од. зб. 53. Арк. 57.
- ¹⁹² Там само. Арк. 48, 69–71.
- ¹⁹³ Боровий С. Нариси з історії єврейської книги на Україні. Київ, 1925–1926. Ч. 1 : Єврейська книга на Україні в добу хасидизму. 1925. 13 с. (Відб. з «Бібліол. вістей» ; ч. 1–2) ; Ч. 2 : Розгром. 1926. 15 с. (Відб. з «Бібліол. вістей» ; ч. 1). Дослідники називають «Нариси» С. Я. Борового одним серед найбільш популярних видань УНІК 1920-х рр. (Ковальчук Г. І. Український Науковий Інститут Книгознавства... С. 353).
- ¹⁹⁴ Ковальчук Г. І. Український Науковий Інститут Книгознавства... С. 401–402.
- ¹⁹⁵ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 3. Од. зб. 35. Арк. 28.
- ¹⁹⁶ Боровий С. Я. Наукова бібліотека в сучасних умовах ...
- ¹⁹⁷ Боровой С. Воспоминания. С. 134.
- ¹⁹⁸ Левченко В. Варнеке Олександр Борисович. *Одеські історики*. Т. 1. С. 89.
- ¹⁹⁹ Левченко В. Варнеке Олександр Борисович. *Дослідники історії Південної України*. Т. 2. С. 85–87.
- ²⁰⁰ Див.: Зленко Г. Д. Репресований бібліограф. *Вісн. Кн. палати*. 1997. № 11. С. 35–36.
- ²⁰¹ Иван Котляревський : бібліогр. (1904–1928) / склав О. М. Горещкий. Одеса, 1928. 18 с. (Пр. Одес. центр. наук. б-ки ; т. 2, вип. 2).
- ²⁰² Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 6. Од. зб. 81. Арк. 57.
- ²⁰³ Смирнов В. Реквием XX века. Ч. 3. Одесса, 2005. С. 157.
- ²⁰⁴ Левченко В. Цомакіон Георгій Борисович. *Одеські історики*. Т. 1. С. 433–434.
- ²⁰⁵ Самодурова В. В. Библиографический семинар ... С. 92–108 ; Боровий С. Я. Наукова бібліотека в сучасних умовах... С. 54.
- ²⁰⁶ Див.: Рубинштейн С. Л.: 1) Современное состояние и очередные задачи научной библиографии в СССР. *Библиография*. 1929. № 4. С. 3–40 ; 2) Завдання наукової бібліографії на Україні. *Бібл. зб. Ч. 1 : Пр. 1-ої конф. наук. б-к УСРР*. Київ, 1926. С. 54–62 ; 3) Основні завдання наукової бібліографії в СРСР. *Пр. Одес. Центр. Наук. Б-ки*. 1927. Т. 1. С. 121–136.
- ²⁰⁷ Див. докладніше: Самодурова В. В. Библиографический семинар ... С. 92–108.
- ²⁰⁸ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 2. Од. зб. 14. Арк. 7.
- ²⁰⁹ Там само. Арк. 17.
- ²¹⁰ Див.: Самодурова В. В. Библиографический семинар ... С. 104.
- ²¹¹ Рубинштейн С. Л. Завдання наукової бібліографії ...
- ²¹² Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 4. Од. зб. 44. Арк. 6.
- ²¹³ Там само. Арк. 43–55, 58–76.
- ²¹⁴ Одеська періодична преса років революції та громадянської війни ... С. IV.
- ²¹⁵ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 5. Од. зб. 53. Арк. 52.
- ²¹⁶ Рубинштейн С. Л. Одеська Центральна Наукова Бібліотека... С. 1.
- ²¹⁷ Петрунь Ф. Одеська державна бібліотека. *Зап. Укр. бібліогр. т-ва в Одесі*. 1930. № 4. С. 94–97.
- ²¹⁸ Комаров Б. На ширшій шлях. *Зап. Укр. бібліогр. т-ва в Одесі*. 1930. № 4. С. 98.
- ²¹⁹ Одеський національний університет імені І. І. Мечникова: історія та сучасність (1865–2015) / ОНУ ім. І. І. Мечникова ; гол. ред. І. М. Коваль. Одеса, 2015. С. 626–627.

- ²²⁰ Архів НБ ОНУ. Ф. 1 (Наукова бібліотека, 1903–1946). К. 8. Спр. 109. Арк. 1–2.
- ²²¹ Там само. Арк. 6.
- ²²² Левченко В. В. Варнеке Олександр Борисович. *Одеські історики*. Т. 1. Одеса, 2009. С. 88–90.
- ²²³ Левченко В. В. Судьбы сотрудников Научной библиотеки ... С. 35.
- ²²⁴ Білецька О. В. Дослідник середньовічного Поділля : Федір Євстафійович Петрунь (1894–1963). *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*. 2006. Вип. 11. С. 316–321.
- ²²⁵ Левченко В. В. Судьбы сотрудников Научной библиотеки ... С. 35 ; Повесть о том, как из библиографического общества сделали Украинскую контрреволюционную организацию». *Смирнов В. Реквием XX века*. Одесса, 2005. Ч. 3. С. 185–228.
- ²²⁶ К. О. Копержинський – бібліограф і книгознавець. *Гуменюк М. П. Біля джерел української радянської бібліографії*. Київ, 1991. С. 18–25 ; Левченко В. В. Копержинський Костянтин Олександрович. *Одеські історики*. Т. 1. Одеса, 2009. С. 179 ; Його ж Копержинський Костянтин Олександрович. *Дослідники історії Південної України : бібліогр. довід*. Київ, 2016. Т. 2. С. 211–215.
- ²²⁷ Левченко В. В. Штейнванд Герборд Данилович: 1) *Одеські історики*. Т. 1. С. 450 ; 2) *Дослідники історії Південної України...* С. 476–478.
- ²²⁸ Левченко В. В. Судьбы сотрудников Научной библиотеки... С. 35–36.
- ²²⁹ Левченко В. В. Судьбы сотрудников Научной библиотеки... С. 35–36 ; Левченко В. В., Петровський Е. П. Петринський Микола Миколайович: 1) *Одеські історики*. Т. 1. С. 296 ; 2) *Дослідники історії Південної України...* С. 292–295 ; Расстрел историка Петринского Н. Н. *Смирнов В. Реквием XX века*. Одесса, 2001. Ч. 1. С. 25–39.